

Β΄. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ*

Δήμητρα ΚΑΡΑΜΠΟΥΛΑ

Ο ελληνικός κώδικας της Βατικανής Αποστολικής Βιβλιοθήκης *Vat. Graec. 2639* περιέχει ναξιακές νοταριακές πράξεις από το 1472 έως και το 1798. Οι παρεχόμενες από τον κώδικα πληροφορίες αναδεικνύουν τις δικαιοπρακτικές και ιδιαιτερότητες του νομικού βίου στην Νάξο κατά την περίοδο τόσο της λατινικής όσο και της οθωμανικής κυριαρχίας. Από την πρώτη περίοδο, αυτής δηλαδή του Δουκάτου του Αιγαίου ή του Αρχιπελάγους (1207-1494) ο κώδικας *Vat. Graec. 2639* εμπεριέχει τρία δικαιοπρακτικά έγγραφα, ένα του έτους 1472¹ και δύο του έτους 1482². Από την περίοδο της άμεσης βενετικής κυριαρχίας (1494-1500, 1511-1517) ο κώδικας περιλαμβάνει τρία δικαιοπρακτικά έγγραφα των ετών 1498³, 1503⁴ και 1514⁵, από δε την περίοδο των Κρίσπων [Ιωάννου Δ΄ Κρίσπου (1517-1564) και Ιακώβου Δ΄ Κρίσπου (1564-1566)], όταν το νησί κατέστη φόρου υποτελές των Οθωμανών, ο κώδικας περιλαμβάνει 18 δικαιοπρακτικά έγγραφα των ετών 1525⁶, 1528⁷, 1529⁸, 1530⁹, 1536¹⁰, 1537¹¹, 1545¹²,

* Θερμές ευχαριστίες απευθύνονται στους συναδέλφους μου, κ. Λυδία Παπαρρή-γα-Αρτεμιάδη (Διευδύντρια Ερευνών - Διευδύνουσα ΚΕΙΕΔ) και στον κ. Ι. Χατζάκη (Κύριο Ερευνητή) για τις εποικοδομητικές παρατηρήσεις τους και τις βιβλιογραφικές υποδείξεις τους.

1. 13 Μαρτίου 1472, *Vat. Graec. 2639* αρ. 107.

2. [8] Μαρτίου 1482, *Vat. Graec. 2639* αρ. 108 και 30 Δεκεμβρίου 1482, *Vat. Graec. 2639* αρ. 109.

3. 7 Ιανουαρίου 1498, *Vat. Graec. 2639* αρ. 110.

4. 14 Σεπτεμβρίου 1503, *Vat. Graec. 2639* αρ. 112.

5. 21 Αυγούστου 1514, *Vat. Graec. 2639* αρ. 115.

6. 31 Δεκεμβρίου 1525, *Vat. Graec. 2639* αρ. 111.

7. 1 Ιουνίου 1528, *Vat. Graec. 2639* αρ. 113.

8. 29 Νοεμβρίου 1529, *Vat. Graec. 2639* αρ. 114.

9. 2 Μαΐου 1530, *Vat. Graec. 2639* αρ. 2639 114α.

10. 21 Μαΐου 1536, *Vat. Graec. 2639* αρ. 116.

11. 21 Φεβρουαρίου 1537, *Vat. Graec. 2639* αρ. 117.

12. 10 Ιανουαρίου 1545, *Vat. Graec. 2639* αρ. 118.

1548¹³, 1549¹⁴, 1552¹⁵, 1554¹⁶, 1555¹⁷, 1558¹⁸, 1560¹⁹, 1561²⁰, 1562²¹. Από την περίοδο του Ιωσήφ Νάξη, του «ιουδαϊκού δουκάτου» (1566-1579), ο κώδικας περιλαμβάνει δέκα δικαιοπρακτικά έγγραφα των ετών 1567²², 1568²³, 1571²⁴, 1572²⁵, 1574²⁶, 1575²⁷ και 1576²⁸. Τα υπόλοιπα δικαιοπρακτικά έγγραφα, εκ των οποίων το πρώτο ανάγεται στο έτος 1580²⁹, το δε τελευταίο στο έτος 1798³⁰ είναι της περιόδου της αμιγούς οθωμανικής κυριαρχίας. Η εικόνα αυτή καθιστά απαραίτητη μία σύντομη αναδρομή στην ιστορική πορεία των Κυκλάδων και ιδιαίτερα της Νάξου.

Ι. Ιστορική Επισκόπηση

Μετά την τέταρτη σταυροφορία³¹ και την άλωση της Κωνσταντινού-

13. 16 Μαΐου 1548, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 119.

14. 14 Ιανουαρίου 1549, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 121.

15. 20 Νοεμβρίου 1552, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 122 και 20 Νοεμβρίου 1552, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 123.

16. 18 Νοεμβρίου 1554, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 124.

17. 20 Δεκεμβρίου 1555, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 125 και αρ. 126.

18. 2 Ιανουαρίου 1558, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 127.

19. 8 Ιανουαρίου 1560, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 128.

20. 25 Ιουλίου 1561, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 129.

21. 23 Απριλίου 1562, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 130.

22. 25 Απριλίου 1567, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 131 και 11 Μαΐου 1567, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 131α.

23. 6 Αυγούστου 1568, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 132 και 16 Οκτωβρίου 1568, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 133.

24. 1571, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 120.

25. 10 Αυγούστου 1572, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 135, 11 Οκτωβρίου 1572, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 135α και 2 Νοεμβρίου 1572, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 136.

26. 17 Ιουλίου 1574, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 137.

27. 4 Ιανουαρίου 1575, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 134.

28. 14 Απριλίου 1576, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 138.

29. 15 Μαρτίου 1580, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 139.

30. 14 Ιουνίου 1798, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 106.

31. Για την Δ΄ Σταυροφορία και τις επιπτώσεις της, βλ. ενδεικτ. N. Oikonomidès, «La décomposition de l'empire byzantine à la veille de 1204 et les origines de l'empire de Nicée: à propos de la Partitio Romaniae», *Πρακτικά 15ου Διεθνούς Συνεδρίου Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, Ἀθήνα 1976, (στο εξής, Oikonomidès, *La décomposition de l'empire byzantine*), σσ. 3-28· J. Richard, «La féodalité de l'Orient Latin et le mouvement communal: un état des questions», στον τόμο *Structures féodales et féodalisme dans l'Occident Méditerranéen (Xe-XIIIe siècles)*, Roma 1980, σσ. 651-665· N. P. Zacour-H. W. Hazard, «The impact of the crusades on the Near East, Venice and the Crusades», στον τόμο M. Setton-M. Kenneth (edd.), *A History of the Crusades*, τ. V, Madison, Wisconsin, 1985, (στο εξής, Zacour-Hazard,

πολης τον Απρίλιο του 1204, ένα μεγάλο μέρος της βυζαντινής αυτοκρατορίας περιήλθε στην κυριαρχία των δυτικών δυνάμεων. Οι σταυροφόροι με τη συνθήκη διανομής, την *Partitio Terrarum Imperii Romaniae*³², διένημαν μεταξύ τους τα εδάφη της αυτοκρατορίας. Σημαντική μερίδα από αυτά έλαβε και η Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου³³ ως αντάλλαγμα, για την αποφασιστική της συμβολή (ιδιαίτερα αυτή του Δόγη Enrico Dandolo), στη μεταφορά των σταυροφορικών στρατευμάτων. Το γεγονός αυτό επέτρεψε στη Γαληνοτάτη να οργανώσει ένα εκτεταμένο αποικιακό κράτος και να αποκτήσει τον ουσιαστικό έλεγχο του εμπορίου στην ανατολική Μεσόγειο³⁴. Μέσα σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο, το έτος

The impact of the crusades on the Near East), σσ. 379-451· P. Lock, *Οι Φράγκοι στο Αιγαίο 1204-1500*, Αθήνα 1998, σ. 91· D. Jacoby, «From Byzantium to latin Romania: Continuity and Change», στον τόμο *Latin and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*, Aldershot 2008, σσ. 1-44· T. Madden (ed.), *The Fourth Crusade: Event, Aftermath and Perceptions*, Aldershot 2008, σσ. 1-184. Πρβλ. επίσης και τον τόμο μελετών του J. Richard, *Croisades et États latin d'Orient*, London 1992.

32. Σχετικά με την *Partitio Terrarum Imperii Romaniae* βλ. G. Tafel - G. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, τ. I, Wien 1956, σσ. 464-468· A. Carile, «Partitio Terrarum Imperii Romaniae», *Studi Veneziani* 7 (1965), 125-305· πρβλ. επίσης Oikonomidès, *La décomposition de l'empire byzantine*, σσ. 3-28.

33. Το ζήτημα εάν οι Κυκλάδες ανατέθηκαν, με βάση την *Partitio* στην Βενετία είναι αμφισβητούμενο. Θετική άποψη έχουν εκφράσει η Χ. Μαλτέζου, «Λατινοκρατούμενη Ελλάδα-Βενετικές και Γενουατικές Κτήσεις», *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους* Θ', Αθήνα 1980, σ. 263 και ο W. Miller, *Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα*, Αθήνα 1960, (στο εξής, Miller, *Η Φραγκοκρατία*), σ. 84. Βλ. όμως αντιθέτως R. Wolff-H. Hazard (eds.), «The later Crusades 1189-1311», στον τόμο M. Setton-M. Kenneth (eds.), *A History of the Crusades*, τ. II, Madison, Wisconsin 1969, σσ. 191-192. Την άποψη, ότι οι Κυκλάδες παραχωρήθηκαν στους Φράγκους έχουν υποστηρίξει οι Zacour-Hazard, *The impact of the crusades on the Near East*, σ. 429.

34. Βλ. ενδεικτικά Χ. Γάσπαρης, «Βυζάντιο και Βενετία. Η Βενετική Διείσδυση στην Ανατολή», στον τόμο *Venetiae quasi alterum Byzantium, Όψεις της Ιστορίας του Βενετοκρατούμενου Ελληνισμού, Αρχαικά τεκμήρια*, Αθήνα 1993, σσ. 81-118· του ιδίου, «Venetiae quasi alterum Byzantium», σσ. 120-172· D. Jacoby, «The Venetian presence in the Latin Empire of Constantinople (1204-1261): The Challenge of Feudalism and the Byzantine Inheritance», *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 43 (1993), 141-201 (=D. Jacoby, *Byzantium, Latin Romania and the Mediterranean*, Aldershot 2001, no. VI)· Claire Judde de Larivière, *Naviguer, commercer, gouverner. Économie maritime et pouvoirs à Venise (Xve-XVle siècles)*, Leiden-Boston 2008· Maria Pedani, *Venezia porta d'Oriente*, Bologna 2010 (βλ. για τη παραπάνω βιβλιογραφία, όπως και περαιτέρω βιβλιογραφικές παραπομπές I. Χατζάκης, *Περίγραμμα Ιστορίας του μεταβυζαντινού δικαίου του λατινοκρατούμενου ελληνισμού. Τα λατινικά, ιταλικά και γαλλικά κείμενα (Πραγματείες της Ακαδημίας Αθηνών 65)*, Αθήνα 2012, (στο εξής, Χατζάκης, *Περίγραμμα*), σ. 87 σημ. 7.

1204, ο ανηψιός του Δόγη, Βενετός, Μάρκος Sanudo³⁵, καταλαμβάνει την Νάξο και άλλα παρακείμενα νησιά, (πλήν της Τήνου και της Μυκόνου) ιδρύοντας το δουκάτο της Νάξου ή του Αρχιπελάγους³⁶. Ο Sanudo κυβέρνησε την Νάξο έως το 1227, οπότε και απεβίωσε αφήνοντας ως διάδοχό του το γιο του Άγγελο Sanudo. Αξίζει εδώ να τονισθεί ότι ο Marco Sanudo και οι διάδοχοί του παρά τη βενετική καταγωγή τους δεν αναγνώρισαν την επικυριαρχία της Βενετίας επί του Δουκάτου της Νάξου αλλά δήλωσαν υποτέλεια στον Λατίνο αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης³⁷, ο οποίος αναγνώρισε τις κτήσεις του Sanudo απονέμοντάς του τον τίτλο του Δούκα. Η επικυριαρχία αυτή διήρκεσε εντέλει μέχρι το έτος 1248, οπότε η Νάξος μεταβιβάστηκε στους Βιλλεαρδουΐνους, τους Φράγκους δηλαδή ηγεμόνες της Πελοποννήσου, για να περιέλθει το 1278 στην εξουσία των Ανδεγαυών της Σικελίας³⁸, οι οποίοι εν τω μεταξύ είχαν αποκτήσει τον έλεγχο της φραγκοκρατούμενης Πελοπον-

35. Σχετικά με την κατάκτηση των νησιών του Αιγαίου Πελάγους από τον Marco Sanudo βλ. Τζ. Ραβενιάνι, «Το Δουκάτο του Αρχιπελάγους από τη βενετική κατάκτηση έως την επαύριο της πτώσης της Λατινικής αυτοκρατορίας», στον τόμο *Το Δουκάτο του Αιγαίου (Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Νάξος-Αθήνα 2007)*, Αθήνα 2009, (στο εξής, Ραβενιάνι, *Το Δουκάτο του Αρχιπελάγους*), σσ. 55-71.

36. Στο Δουκάτο υπήχθησαν αρχικά ή μετέπειτα οι νήσοι Πάρος, Σίφνος (στην οποία εδυνάστευε ο Ισπανός Δακορώνια), Σαντορίνη, Ίος, Κίμωλος, Φολέγανδρος, Κύθνος, Σύρος, Μήλος και Σίκινος (βλ. σχετ. Ί. Βισβίτζης, «Τινά περί τῶν προικῶν ἐγγράφων κατὰ τὴν Βενετοκρατίαν καὶ τὴν Τουρκοκρατίαν», *Ἐπετηρίς Κέντρου Ἑρεύνης Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου* 1968, (στο εξής: Βισβίτζης, *Τινά περί τῶν προικῶν ἐγγράφων*), 14 σημ. 2.

37. Βλ. ενδεικτικά D. Jacoby, *La féodalité en Grèce médiévale. Les «Assisses de Romanie» sources, application et diffusion*, Paris-La Haye 1971· P. Edbury, «Feudal obligations in the latin East», *Byzantion* 47 (1977), 328-356· A. Carile, «Signoria rurale e feudalismo nell'impero latino di Constantinopoli (1204-1261)», στον τόμο *Structures féodales et féodalisme dans l'Occident Méditerranéen (Xe-XIIIe siècles)*, Roma 1980, σσ. 666-678· B. Arbel-B. Hamilton-D. Jacoby (eds.), *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*, London 1989· D. Jacoby, «New Evidence on the Greek Peasantry in Latin Romania», *Porphyrogenita Essays on the History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides*, Aldershot 2003, σσ. 239-252.

38. Ακόμα και τον 14ο αιώνα ο δούκας της Νάξου βεβαιώνει ότι είναι υποτελής του βασιλιά Ροβέρτου της Νάπολης μέσω της πριγκίπισσας της Αχαΐας Ματθίλδης της Ανδεγαυής (του Αινώ, Mahaut de Hainut, εγγονής του Γουλιέλμου Βιλλεαρδουΐνου). Επίσης το 1325 ο δούκας της Νάξου συμμετέχει στο στρατό του Ανδεγαυού πρίγκηπα της Αχαΐας Ιωάννη της Γραβίνας (βλ. σχετ. Γ. Κατσένης «Οι Ασσίζες της Ρωμανίας και το Δουκάτο του Αρχιπελάγους», στον τόμο *Το Δουκάτο του Αιγαίου (Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Νάξος-Αθήνα 2007)*, Αθήνα 2009, (στο εξής, Κατσένης, *Οι Ασσίζες της Ρωμανίας*), σ. 108.

νήσου και κατά συνέπεια την επικυριαρχία των Κυκλάδων³⁹. Κάτω από αυτές τις συνθήκες το Δουκάτο του Αιγαίου ή του Αρχιπελάγους απετέλεσε για τέσσερεις περίπου αιώνες (1207-1580) μία ανεξάρτητη ηγεμονία υπό την κυριαρχία δουκών βενετικής καταγωγής⁴⁰, ενώ από τον 15ο αιώνα (1494) περιήλθε στην άμεση (1494-1500, 1511-1517) ή έμμεση κυριαρχία της Βενετίας ([Ιωάννου Δ' Κρίσπου (1517-1564) και Ιακώβου Δ' Κρίσπου (1564-1566)]), όπου και θα παραμείνει μέχρι και την κατάκτησή του από τους Τούρκους το 1566.

Αν και η Βενετία κατάφερε να αναγνωρισθεί ως επικυρίαρχος του δουκάτου μόλις από το έτος 1494⁴¹, επέβαλλε τον έλεγχό της στα νησιά των Κυκλάδων και σε προγενέστερες περιόδους. Άλλωστε, η βενετική καταγωγή των ηγεμόνων του δουκάτου καθιστούσε τη Γαληνοτάτη ένα σταθερό ρυθμιστικό παράγοντα και της παρείχε τη δυνατότητα να διαμορφώσει αποικιακή πολιτική, προσαρμοζόμενη στις εκάστοτε ιδιαίτερες γαιοπολιτικές και δικαιοτικές συνθήκες. Με βάση αυτά τα δεδομένα διαμορφώθηκε στη νησιωτική περιοχή των Κυκλάδων ένα ιδιότυπο καθεστώς, το οποίο επέτρεψε στους αφέντες των νήσων να διατηρήσουν την αυτονομία τους ως υποτελείς των Φράγκων, τελώντας παράλληλα

39. Συγκεκριμένα ο Λατίνος αυτοκράτορας παραχώρησε την επικυριαρχία του Δουκάτου του Αιγαίου το έτος 1248 στον Πρίγκηπα του Μορέως Γουλιέλμο Β' Βιλλεαρδουίνο, ο οποίος προέβη σε συμφωνία με τον Κάρολο τον Ανδηγαυό, βασιλιά της Σικελίας, να του παραχωρήσει μετά την αποδίωσή του την επικυριαρχία του Πριγκηπάτου της Αχαΐας και του Δουκάτου του Αρχιπελάγους. Για το λόγο αυτό μετά το θάνατο του Γουλιέλμου το έτος 1278, ο δούκας Μάρκος Σανούδο ο Β' γίνεται υποτελής του βασιλιά Καρόλου του Ανδηγαυού. Για το όλο ζήτημα βλ. Κατσένης, Ασσίζες της Ρωμανίας, σ. 107· πρβλ. και Ο. Μίλλερ, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας εν Ελλάδι*, μετάφρ. Σ. Λάμπρου, τ. Α'-Β', Αθήναι 1909/1910, (στο εξής, Μίλλερ), σ. 337.

40. Η δυναστεία που ίδρυσε ο Μάρκος Σανούδος διήρκεσε ως το 1383, οπότε τη διοίκηση του δουκάτου ανέλαβε η βερονέζικης καταγωγής οικογένεια των Κρίσπων [Cri(e)spro] μέχρι το 1566, έτος κατάλυσης του δουκάτου από τους Οθωμανούς. Βλ. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 131 (25 Απριλίου 1567): *του μεγαλειοτάτου καὶ ποτὲ Ντομήνιγου Κρίσπου*, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 109 (30 Δεκεμβρίου 1482), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 111 (31 Δεκεμβρίου 1525), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 117 (21 Φεβρουαρίου 1537), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 129 (25 Ιουλίου 1561), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 146 (18 Οκτωβρίου 1587), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 154 (19 Φεβρουαρίου 1596), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 156 (7 Νοεμβρίου 1597) και τέλος *Vat.Graec.* 2639 αρ. 13 (15 Μαΐου 1713).

41. Από την περίοδο 1494-1500 υπάρχουν αναφορές Βενετών κυβερνητών της Νάξου βλ. Ν. Γ. Μοσχονάς, «Η Βενετική Παρουσία στο Αιγαίο», στον τόμο *Το Δουκάτο του Αιγαίου (Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Νάξος-Αθήνα 2007)*, Αθήνα 2009, (στο εξής Μοσχονάς, *Η Βενετική Παρουσία*), σ. 41. Το πρώτο έγγραφο από την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας, όπως έχει ήδη αναφερθεί, είναι του έτους 1498 (7 Ιανουαρίου 1498, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 110) το δε τελευταίο του έτους 1562 (23 Απριλίου 1562, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 130).

υπό την άμεση επιρροή και προστασία της Βενετίας, η οποία σε περιόδους σοβαρής κρίσης δεν δίσταζε να καταλάβει έστω και προσωρινά κάποια από αυτά τα νησιά αναλαμβάνοντας η ίδια την άμεση διακυβέρνησή τους.

Στην Νάξο, όπως εξάλλου και στα υπόλοιπα νησιά, οι Λατίνοι κατακτητές εισήγαγαν φεουδαρχικές πρακτικές⁴². Βέβαια, όπως έχει διαπιστωθεί, επρόκειτο για την εφαρμογή φραγκικών φεουδαρχικών δεσμών, εμπλουτισμένων με στοιχεία προϋπάρχοντος τοπικού εθιμικού δικαίου⁴³ και όχι για αυτούσια μεταφορά δυτικών προτύπων. Αυτός ο συγκεκρισμός των δυτικών και των βυζαντινών πρακτικών, θα οδηγήσει στη δημιουργία μίας ιδιότυπης φεουδαρχίας, προσαρμοσμένης στις ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούσαν στο Αιγαίο κατά τον Ύστερο Μεσαίωνα⁴⁴.

Σε κάθε περίπτωση η εξέλιξη του δικαίου ακολούθησε διαφορετική τροχιά στις φραγκοκρατούμενες περιοχές από ότι στη βενετοκρατούμενη Ελλάδα λόγω της ετερότητας των κρατικών μορφωμάτων. Από τη στιγμή όμως που η Βενετία εμφανίζεται ως επικυρίαρχος του Δουκάτου του Αιγαίου, αναγνώρισε προϋπάρχοντες δεσμούς προσαρμοσμένους ήδη στην πραγματικότητα και ευνόησε τη διατήρηση του φεουδαρχικού δικαίου μέσα σε ένα πλαίσιο που δεν ήταν αντίθετο προς τα συμφέροντά της. Για το λόγο αυτό στα υπό την προστασία της εδάφη, πλήν της εφαρμογής του βενετικού δικαίου, το οποίο κάνει έντονη την παρουσία στις εμπορικές σχέσεις, συνυπάρχουν το τοπικό δίκαιο και το δίκαιο των Ασιζών της Ρωμανίας⁴⁵. Άλλωστε και στο Πριγκιπάτο του Μορέως,

42. Για την επιβολή φεουδαλικού καθεστώτος στην Νάξο βλ. Π. Ζερλέντης, *Φεουδαλική Πολιτεία εν τη νήσω Νάξω*, Έρμούπολις 1925, (στο εξής, Ζερλέντης, *Φεουδαλική Πολιτεία*), σ. 12 έπ.: του ιδίου «Γράμματα Φράγκων Δουκῶν τοῦ Αἰγαίου Πελάγους (αυλγ-αφξδ)», *Byzantinische Zeitschrift* 13 (1) (1904), 139: «Ἡ νήσος Νάξος χειρωθεῖσα ὑπὸ Μάρκου Σανούτου διήρηται εἰς τόσα τιμάρια εἰς τὸν παρ' αὐτοῦ γενόμενον ἀναδασμὸν ὅσας εἶχε κώμας, ἃ ἐδόθησαν κατ' εὐνοίαν εἰς τοὺς περὶ αὐτόν, οἱ δὲ ἐπιχώριοι διήρηνται εἰς ἀπελευθέρους, βασιμύλους καὶ δούλους. Εἰς τοὺς ἐλευθέρους παρεῖχεν ὁ δούξ κατ' εὐνοίαν γῆν μετ' ἐπικυριαρχικοῦ τέλους, φέουδον καλουμένην».

43. Για την καταγωγή των γενικών αρχών του εθιμικού δικαίου βλ. Ί. Βισβίξης, «Τινά περί τῶν νομικῶν ἐθίμων ἀπὸ τῆς Τουρκοκρατίας μέχρι καὶ τοῦ Β. Διατάγματος τῆς 23 Φεβρουαρίου 1835», *Ἀθηνᾶ* 53 (1949), (στο εξής, Βισβίξης, *Τινά περί τῶν νομικῶν ἐθίμων*), 240 σημ. 2.

44. Βλ. Α. Κωτσάκης, «Σχέσεις Ελλήνων Ορδοδόξων και Λατίνων στις Κυκλάδες κατά την εποχή του Δουκάτου του Αιγαίου (13ος-16ος αιώνας)», στον τόμο *Το Δουκάτο του Αιγαίου (Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Νάξος-Αθήνα 2007)*, Αθήνα 2009, (στο εξής, Κωτσάκης, *Σχέσεις Ελλήνων Ορδοδόξων και Λατίνων*), σ. 314.

45. C. Sathas (ed.), *Assisae et leges cypriae et alia – Ασιζαί του Βασιλείου των Ιεροσολύμων και της Κύπρου, κυπριακοί νόμοι, βυζαντινά συμβόλαια, κρητικά διαθήκαι*, *Bibliotheca Graeca Medii Aevi* – Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, τ. VI, Παρίσι 1877.

όπως έχει σχετικά παρατηρήσει ο Α. Αδαμαντίου⁴⁶, ίσχυαν παράλληλα ποικίλες δικαικές τάξεις, το βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο, οι Ασσίζαι της Ρωμανίας, τα εγχώρια τοπικά έθιμα και τέλος το κανονικό δίκαιο της Δυτικής Εκκλησίας για τους Λατίνους και της Ανατολικής για του Έλληνες. Παρόλο δηλαδή που σε θεωρητικό τουλάχιστον επίπεδο η «αρχή της προσωπικότητας του δικαίου» εφαρμόζεται⁴⁷, οι διαμορφωθείσες δικαικές συνθήκες από τη συμβίωση και την επιμίσξια των κατακτητών με τους κατακτημένους, έκαναν επιτακτική την ανάγκη μίας πιο σφαιρικής επίλυσης των δικαικών διαφορών.

Αντίστοιχες παρατηρήσεις μπορούν να γίνουν και για τους κοινοτικούς δεσμούς⁴⁸. Η υπάρχουσα βυζαντινή παράδοση συναντήθηκε και σε αυτήν την περίπτωση με τους φεουδαρχικούς δεσμούς, δημιουργώντας ένα ιδιότυπο καθεστώς τοπικής διακυβέρνησης. Από τις πράξεις του κώδικα αποδησαυρίζονται τίτλοι και αξιώματα με όχι πάντοτε ασφαλώς καθοριζόμενο περιεχόμενο όπως: γοβερνατόρος, κυβερνήτης δηλαδή του νησιού (1514)⁴⁹, καπετάνιος (1594)⁵⁰, ντεξαουράριος (1555 και 1566)⁵¹, ακροστιχάρης (1552 και 1575)⁵² κτλ. Στο πλαίσιο αυτό η λειτουργία της

46. Α. Αδαμαντίου, «Τα Χρονικά του Μορέως», *Δελτίον Ιστορικής καί Έθνολογικής Έταιρείας* 6 (1906) σσ. 461-2, 649, 652 έπ., βλ. και Π. Ζέπου, «Τό Δίκαιον εις τό Χρονικόν του Μορέως», *Έπετηρίς Έταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 18 (1948), 202-220, όπως και Γ. Μαριδάκης, *Η έν Γλαρέντζα δίκη (1276) μεταξύ Βιλλεαρδουίνου Πρίγκηπα Μορέως καί της Μαργαρίτας του Πασσαβά*, Αθήναι 1958· πρβλ. Βισβίξης, Τινά περί τών προικίων έγγράφων, 16 σημ. 1.

47. Στον τομέα του ιδιωτικού δικαίου, ποικίλλοι παράγοντες καθιστούν τους επικυρίαρχους χαλαρότερους στη νομική μεταχείριση των κατακτημένων, αφήνοντάς τους τις περισσότερες φορές να δικαιοπρακτούν με βάση το δικό τους δικαϊκό σύστημα (αρχή της προσωπικότητας του δικαίου) βλ. Χατζάκης, *Περίγραμμα*, σ. 83· πρβλ. επίσης D. Tsourka-Papastathi, «Les institutions du droit privé: Mécanismes d' équilibre entre systèmes de droit concourants et concurrents», *Byzantina-Metabyzantina. La périphérie dans le temps et l' espace, Actes de la 6e Séance plénière du XXe Congrès international des études byzantines*, Paris 2003, σσ. 146-150, ειδικότερα δε 156-157.

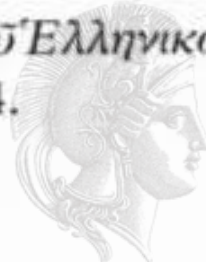
48. Βλ. για τις κοινότητες ευγενών-φεουδαρχών Α. Παπαδία-Λάλα, *Ο δεσμός των αστικών κοινοτήτων στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας (13ος-18ος αι.)*, Βενετία 2004, (στο εξής, Παπαδία-Λάλα, *Ο δεσμός των αστικών κοινοτήτων*), σσ. 51-157.

49. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 115 (21 Αυγούστου 1514).

50. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 152 (19 Σεπτεμβρίου 1594).

51. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 125 (20 Δεκεμβρίου 1555), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 126 (20 Δεκεμβρίου 1555), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 128 (8 Ιανουαρίου 1560).

52. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 123 (20 Νοεμβρίου 1552), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 134· (4 Ιανουαρίου 1575)· βλ. σχετ. Α. Βακαλόπουλος, «Οί Κοινότητες», *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους Ι'*, Αθήνα 1974, (στο εξής, Βακαλόπουλος, *Οί Κοινότητες*), σ. 154.

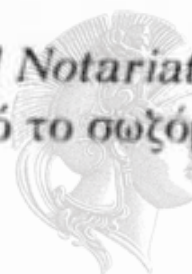
κούρτης του δούκα⁵³, η εισαγωγή και εφαρμογή του φεουδαλικού δικαίου, τα νομικά ζητήματα που προέκυπταν στη διαδοχή των φεουδαρχών και η σύνταξη διπλωματικών εγγράφων καθιστούσε προφανή την ανάγκη όχι μόνον μίας ισχυρής καγκελλαρίας, αλλά και της παρουσίας νομικού σε αυτή. Πρόκειται για τον καγκελλάριο ή καντζελλάριο ή καντζηλλιέρη, αξίωμα το οποίο σήμαινε το γραμματέα του ηγεμόνα, του δούκα⁵⁴ και εν γένει της αρχής⁵⁵. Αντίστοιχα οι νοτάριοι στους αιώνες της δυτικής κυριαρχίας είχαν τις αρμοδιότητες ενός σύγχρονου συμβολαιογράφου δίνοντας νομική μορφή στη βούληση των μερών, συντάσσοντας εν προκειμένω τα κατάλληλα έγγραφα και εκδίδοντας έγκυρα και αξιόπιστα αντίγραφα⁵⁶. Η άντληση νομιμότητας από κάποια πολιτική ή εκκλησια-

53. Αυτή υπήρχε μέχρι τον 15ο αιώνα, οπότε οι δίκες υπήχθησαν στη δικαιοδοσία της βενετικής Δημοκρατίας· βλ. G. Recoura, *Les Assises de Romanie*, Paris 1900, σ. 56· πρβλ. Ί. Βισβίξης, «Οί κοινοί καγκελλάριοι τῆς Νάξου ἐπὶ Τουρκοκρατίας», *Ἀνατύψεις ἐκ τοῦ Ἀρχείου Ἰδιωτικοῦ Δικαίου*, 12 (1945), (στο εξής, Βισβίξης, Οί κοινοί καγκελλάριοι), 13 σημ. 1. Σε δικαιοπρακτικό έγγραφο του 1537 (21 Φεβρουαρίου 1537, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 117) ως δικαστήριο του Δουκάτου αναφέρεται ἡ γιουντίτζιον τῆς ἐκγλαμπροτάτης μας αὐθεντίας, δηλ. του Δούκα, χωρίς άλλες πληροφορίες σχετικά με τη σύσταση και λειτουργία αυτού του δικαστηρίου. Στα έγγραφά μας οι ὅροι γιουντίτζιον και κρίσις χρησιμοποιούνται όχι με την έννοια της δίκης αλλά του δικαστηρίου: *Vat.Graec.* 2639 αρ. 5 (22 Απριλίου 1710), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 30 (15 Σεπτεμβρίου 1720), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 34 (9 Απριλίου 1722), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 36 (16 Σεπτεμβρίου 1726), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 48 (2 Απριλίου 1742), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 117 (21 Φεβρουαρίου 1537), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 125 (20 Δεκεμβρίου 1555), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 126 (20 Δεκεμβρίου 1555), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 127 (2 Ιανουαρίου 1558), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 132 (6 Αυγούστου 1568), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 139 (15 Μαρτίου 1580), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 146 (18 Οκτωβρίου 1587), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 150 (13 Αυγούστου 1592), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 151 (22 Σεπτεμβρίου 1593), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 153 (25 Οκτωβρίου 1594), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 155 (29 Αυγούστου 1597). Πρβλ. Ί. Βισβίξης, «Ναξιακά νοταριακά έγγραφα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Δουκάτου τοῦ Αἰγαίου (1538-1577)», *Ἐπετηρίς Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου* 4 (1951), (στο εξής, Βισβίξης, Ναξιακά νοταριακά έγγραφα), 119 σημ. 4, όπου αναφέρονται τα συναφή έγγραφα αρ. 39, 41, 45, 54, 55.

54. 21 Αυγούστου 1514, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 115: Ἐγὼ Μπερνάρδος Γάτος Πατούρνους φανερός καὶ βασιλικὸς ἐξουσιαστικὸς νοδάρως ὀρδιανιαστικὸς καντζηλλιέρης τοῦ ἐγλαμπρότατου Δούκα καὶ καθιερώτατου γοβερνατόρου Ἀξίας ἐπόγραφα...

55. Με την έννοια αυτή απαντά ο τύπος καντζελλάριος και καντζηλλιέρης σε ελληνικά έγγραφα του 15ου αιώνα των Αθηνών και των Πατρών [M. Bucbon, *Nouvelles Recherches Historiques*, Paris 1843, τ. II, σσ. 290-292 και στον τόμο F. Miklosich, I. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, Wien 1860-1890, τ. I-VI (στο εξής, Miklosich et Müller, *Acta*), τ. III, σ. 256· βλ. επίσης E. Gerland, *Neue Quellen des lateinischen Erzbistums Patras*, Leipzig 1903, σσ. 220 και 233· πρβλ. επίσης Βισβίξης, Οί κοινοί καγκελλάριοι, 3.

56. Βλ. σχετ. A. Petrucci, *Notarii, Documenti per la storia del Notariato Italiano*, Milano 1958, σσ. 3-17· πρβλ. σχετ. Γ. Χατζάκης, «Οι διαθήκες από το σωζόμενο κατά-

στική εξουσία προσέδιδε αξιοπιστία στις πράξεις τους, θέτοντάς τις υπό το κύρος της. Παρόμοια νομιμοποίηση μπορεί να αντλείται είτε από την αυτοκρατορική, βασιλική αυθεντία (*imperiale auctoritate*)⁵⁷ είτε από την αποστολική έδρα (*apostolica auctoritate*)⁵⁸ είτε τέλος από τη βενετική εξουσία (*veneta auctoritate*). Στον *Vat.Graec.* 2639 απαντά κανείς μόνον τις δύο πρώτες περιπτώσεις.

Η επικυριαρχία του Δουκάτου, αρχικά από τον Γάλλο αυτοκράτορα, και μετέπειτα από τον Καμπανό Πρίγκιπα του Μορέα, είχε ως αποτέλεσμα την εισροή στο Δουκάτο εκτός των Βενετών⁵⁹ σημαντικού αριθμού Γάλλων, Ισπανών και άλλων δυτικών⁶⁰. Όπως είναι αυτονόητο, η δυναμική παρουσία των Λατίνων στην περιοχή είχε ως αποτέλεσμα την ίδρυση στην Νάξο λατινικής αρχιεπισκοπής⁶¹ με αντίστοιχη εισαγωγή δεσμών της ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί

στιχο του νοταρίου Κρήτης (και Βενετίας?) Antonius Marci», *Μνημοσύνη* 15 (2001-2002), (στο εξής, Χατζάκης, *Οι διαθήκες*), 207-224, ειδικότερα δε 208 σημ. 3.

57. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 142 (9 Αυγούστου 1581): Σταμάτης Τουρούς από άφεντικής εξουσίας νοτάριος.

58. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 107 (13 Μαρτίου 1472): νουδάρος και αποστολικός ταβουλάριος, αρ. 108 ([8] Μαρτίου 1482): νοτάριος και αποστολικός ταβουλάριος, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 112 (14 Σεπτεμβρίου 1503): νοτάριος και αποστολικός ταβουλάριος, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 116 (21 Μαΐου 1536): αποστολικός νοτάριος της άφεντικής εξουσίας, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 117 (21 Φεβρουαρίου 1537): αποστολικός νοτάριος της άφεντικής εξουσίας· βλ. σχετ. και Κ. Λαμπρινός, *Michiel Gradenigo, Νοτάριος στη Δουκική Γραμματεία του Χάνδακα, Libro 1593-1617*, Αθήνα 2010, σσ. 35-40· όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία. Ειδικότερα βλ. M. Pedani Fabris, «*Veneta auctoritate notarius*», *Storia del notariato veneziano (1514-1797)*, Milano 1966· πρβλ. Χατζάκης, *Οι διαθήκες*, 209.

59. Γκ. Σαιντ Γκυλλαίν, «Ιππότες, φεουδάρχες, αστοί και άλλοι υποτελείς. Οι μορφές κοινωνικής υπεροχής στις δεσποτείες των Κυκλάδων (13ος-15ος αιώνας)», στον τόμο *Το Δουκάτο του Αιγαίου (Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Νάξος-Αθήνα 2007)*, Αθήνα 2009 (στο εξής, Γκυλλαίν, *Ιππότες, φεουδάρχες, αστοί και άλλοι υποτελείς*), σσ. 123-147.

60. Βλ. Μ. Ντούρου-Ηλιοπούλου, «Ειδήσεις για τους Δυτικούς στα Νησιά του Αιγαίου 13ος-14ος αιώνας», στον τόμο *Το Δουκάτο του Αιγαίου (Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Νάξος-Αθήνα 2007)*, Αθήνα 2009, σσ. 73-85.

61. Βλ. σχετικά με την Μητρόπολη την Λατίνα *Vat.Graec.* 2639 αρ. 43 (6) ([.] Φεβρουαρίου 1741), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 63 (9 Δεκεμβρίου 1747), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 74 (2 Ιανουαρίου 1753), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 75 (2 Ιανουαρίου 1753) και την κυρά μας την Μητρόπολη *Vat.Graec.* 2639 αρ. 125 (20 Δεκεμβρίου 1555), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 126 (20 Δεκεμβρίου 1555)· πρβλ., όσον αφορά την Μητρόπολη τη Ρωμείκη *Vat.Graec.* 2639 αρ. 37· (9 Οκτωβρίου 1726). Σχετικά με την ίδρυση των φραγκικών επισκοπικών δρόνων από τον πάπα Ιννοκέντιο Γ' το 1205 βλ. Ζερλέντης, *Φεουδαλική Πολιτεία*, σ. 7 επ· πρβλ. Έ. Ρεμούνδος, «Κατάλογος Λατίνων αρχιεπισκόπων και μητροπολιτών Νάξου (1252-1974)», *Δελτίον Έραλδικής και Γενεαλογικής Έταιρείας Ελλάδος* 3 (1982), 125-160.

ο δεσμός του πατριμονίου⁶², η περιουσία δηλαδή που διδόταν από τους γονείς στον μέλλοντα ιερέα για τη συντήρησή του. Το πατριμόνιο παρέμενε, μετά το θάνατο του ιερέα, ως δωρεά στην εκκλησία, με αντίστοιχη υποχρέωση τέλεσης ορισμένων λειτουργιών υπέρ της αναπαύσεως της ψυχής του νεκρού. Με αυτόν τον τρόπο, με την πάροδο των αιώνων, η λατινική αρχιεπισκοπή και ιδιαίτερα οι λατίνοι κληρικοί, οι οποίοι ήταν *ex officio* σημαίνοντα πρόσωπα λόγω της ιερατικής τους ιδιότητας και της ισχυρής κοινωνικής τους επιρροής, έγιναν επί πλέον ιδιοκτήτες μεγάλων εκτάσεων γης στο νησί⁶³ που τους καθιστούσε άτυπους φεουδάρχες. Για το λόγο αυτό, στα σωζόμενα ναξιακά έγγραφα οι Λατίνοι κληρικοί της Νάξου πέραν της ιερατικής τους ιδιότητας αποκαλούνται λόγω της ιδιοκτησίας σημαντικών εκτάσεων γης και με τίτλους που προσομοιάζουν με αυτούς των κοσμικών φεουδαρχών, όπως για παράδειγμα *ἀφέντης πρέ*⁶⁴. Στις Κυκλάδες ιδρύθηκαν επίσης και σημαντικές καθολικές μονές, των Καπουκίνων⁶⁵ και των Ιησουιτών⁶⁶, οι οποίες ήταν ιδιοκτήτες γαιών⁶⁷, συγκροτούμενες ως επί το πλείστον από γάλλους μοναχούς, αφού τόσο ο αρχιεπίσκοπος, όσο και η σύζυγος του διαδόχου του πρώτου δούκα του Αιγαίου Αγγέλου Σανούδου, ήταν γαλλικής καταγωγής⁶⁸.

Στα τέλη του 17ου αιώνα πλέον οι πιο εύποροι κάτοικοι της Νάξου ήταν όλοι καθολικοί με μάλλον αριστοκρατικό τρόπο ζωής⁶⁹, απαντούν

62. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 4 (10 Ιανουαρίου 1709) και *Vat.Graec.* 2639 αρ. 20 (19 Δεκεμβρίου 1715)· βλ. σχετ. Δ. Κασαπίδης, «Ο δεσμός του πατριμονίου μέσα από τέσσερεις παροχές πατριμονίου της καθολικής επισκοπής Θήρας των ετών 1631, 1636 και 1652», *Ιστορ* 3 (1991), 57-64, αρ. 1-4.

63. R. Sauger, *Ιστορία τῶν ἀρχαίων Δουκῶν καί λοιπῶν ἡγεμόνων τοῦ Αἰγαίου πελάγους* (1698), μεταφρ. Α. Κάραλη, Ἑρμούπολη 1878, (στο εξής, Sauger, *Ιστορία τῶν ἀρχαίων Δουκῶν*), σ. 8.

64. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 13 (15 Μαΐου 1713): *ἀφέντης πρεβόστρος ντὸν Μπαλταζάρου Κρίσπος ἢ πρὲ Βαλτάσαρος Κρίσπος πρεβόστρος*· βλ. σχετ. Κωτσάκης, *Δυτικοί Έποικοι*, 25· βλ. επίσης Α. Κατσουρός, «Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα τοῦ 16ου αἰῶνος», *Ἐπετηρίς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 5 (1955), 62 αρ. 10 και 79 αρ. 22.

65. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 9 (2 Μαΐου 17[14]).

66. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 67 (13 Ιουνίου 1750), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 68 (19 Νοεμβρίου 1752), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 80 (18 Αυγούστου 1754), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 94 (2 Σεπτεμβρίου 1757).

67. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 66 (18 Οκτωβρίου 1749), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 67 (13 Ιουνίου 1750), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 68 (19 Νοεμβρίου 1752), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 69 (4 Απριλίου 1756), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 94 (2 Σεπτεμβρίου 1757).

68. Βλ. σχετ. Μίλλερ, σ. 338· πρβλ. Βισβίζης, *Τινά περί τῶν προικῶν ἐγγράφων*, 15 σημ. 4.

69. Για την επιβίωση της φεουδαρχίας στο νησί κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας (βλ. σχετ. Θ. Κωτσάκη, «Δυτικοί Έποικοι στην Νάξο. Η κοινωνική τους δέση», *Ναξιακά* 20 (58), Μάρτιος-Μάιος 2006, (στο εξής, Κωτσάκης, *Δυτικοί Έποικοι*), 21.

δε ως *signor, messer, miser, ser nobile, εὐγενής, ἄρχος, εὐγενέστατος ἄρχος, εὐγενέστατος μισέρ, μουσού, μπαρόν*⁷⁰, *ἀφέντης*⁷¹ και κύρ⁷² κτλ. Ο έλεγχος της εξουσίας θα παραμείνει στα χέρια της συγκεκριμένης τάξης παρά την ένταξη στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα ορθοδόξων Ελλήνων και τη συμμετοχή τους στη νομή της εξουσίας⁷³. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και από ονόματα τόσο γαλλικής καταγωγής, όπως De Lastic de Vigouroux⁷⁴, Σομμαρίπαι⁷⁵, όσο και ιταλικής, όπως Κορονέλλο⁷⁶, Μπαρότζη⁷⁷ (από την Κρήτη, αρχή 17ου αιώνα), Σφόρτζα Κάστρι⁷⁸ (από την Πιατζέντζα, αρχή 17ου αιώνα), Δέλλα Ρόκκα⁷⁹ (άγνωστη καταγωγή, ίσως από την Άνδρο αρχή 17ου αιώνα) κτλ. Στον κώδικα επίσης ανιχνεύονται και ονόματα αριστοκρατών της εποχής του δουκάτου των Κρίσπων, όπως Συρίγος⁸⁰, Μοδινός⁸¹, Διασκούφος⁸², τα οποία απαντούν επίσης στην Σαντορίνη, την Τήνο και την Μήλο⁸³, αλλά και κάποια παλαιά ονόματα ορθοδόξων όπως Μπελώνια⁸⁴, Αμάη⁸⁵, Ντε-

70. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 86 (20 Δεκεμβρίου 1754).

71. *Vat.Graec.* 2639 *passim*: πρβλ. Κωτσάκης, Δυτικοί Έποικοι, 22.

72. Για την προσηγορία κύρ στη βυζαντινή κοινωνία βλ. σχετ. Α. Κοντογιανοπούλου, «Η προσηγορία κύρ στη βυζαντινή κοινωνία», *Βυζαντινά* 32 (2012), 209-226.

73. Βλ. σχετ. Κωτσάκης, Σχέσεις Ελλήνων Ορθοδόξων και Λατίνων, 315.

74. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 43 (6b) ([] Φεβρουαρίου 1741), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 44 (5 Ιουνίου 1741), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 55 (25 Σεπτεμβρίου 1744), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 86 (20 Δεκεμβρίου 1754).

75. *Vat.Graec.* 2639 *passim*. Οι τελευταίοι κατάγονταν από το Lanquedoc της Γαλλίας. Ο οίκος αυτός εδυνάστευσε στην Πάρο και αργότερα στην Άνδρο (βλ. Βισβίτης, Τινά περί τῶν προικῶν ἐγγράφων, 15 σημ. 5: πρβλ. Μ. Σλοτ «Ο Μύθος του Δουκάτου του Αρχιπελάγους», στον τόμο *Το Δουκάτο του Αιγαίου (Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Νάξος-Αθήνα 2007)*, Αθήνα 2009, (στο εξής Σλοτ, Ο Μύθος του Δουκάτου), σ. 456 σημ. 3.

76. *Vat.Graec.* 2639 *passim*.

77. *Vat.Graec.* 2639 *passim*.

78. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 92 (2 Απριλίου 1757).

79. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 152 (19 Σεπτεμβρίου 1594).

80. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 92 (2 Απριλίου 1757).

81. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 114 (29 Νοεμβρίου 1529), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 118 (10 Ιανουαρίου 1545), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 139 (15 Μαρτίου 1580).

82. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 107 (13 Μαρτίου 1472), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 110 (7 Ιανουαρίου 1498), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 115 (21 Αυγούστου 1514), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 142a (15 Αυγούστου 1581).

83. Βλ. σχετ. Σλοτ, Ο Μύθος του Δουκάτου του Αρχιπελάγους, 456 σημ. 4.

84. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 109 (30 Δεκεμβρίου 1482), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 114 (29 Νοεμβρίου 1529), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 128 (8 Ιανουαρίου 1560), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 131 (25 Απριλίου 1567), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 145 (18 Ιουλίου 1586), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 147 (22 Δεκεμβρίου 1587).

85. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 1 (21 Νοεμβρίου 1702): *Ἀμάγης σακελλάριος*.

στάκης⁸⁶, Λουρεδάνος⁸⁷. Στο πλαίσιο αυτό τα επίθετα που ανιχνεύονται στα δικαιοπρακτικά έγγραφα του 17ου και του 18ου αιώνα, ενδέχεται να αφορούν μεταγενέστερους μετανάστες, οι οποίοι είχαν μικρή σχέση με την αριστοκρατία της εποχής των Σανούδων και των Κρίσπων. Επίσης δεν μπορεί να αποκλεισθεί η εκδοχή ότι πολλοί από τους εμφανιζόμενους στα δικαιοπρακτικά έγγραφα του 16ου αιώνα που ανήκαν στις τάξεις των τεχνιτών και είχαν λατινογενές επώνυμο ή και βαφτιστικό όνομα, να ήσαν χριστιανοί ορθόδοξοι το δρήσκευμα, απόγονοι των Λατίνων εποίκων που είχαν εγκατασταθεί στο νησί και είχαν αφομοιωθεί⁸⁸.

Το δουκάτο της Νάξου παρέμεινε σε δυτική κυριαρχία μέχρι την ενσωμάτωσή του στην οθωμανική αυτοκρατορία τον 16ο αιώνα, εποχή που παρατηρούνται πειρατικές επιδρομές παρακινούμενες από τους Οθωμανούς με απώτερο σκοπό την κατάλυση της βενετικής κυριαρχίας. Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα καταλύθηκαν όλα σχεδόν τα λατινοκρατούμενα νησιωτικά κρατίδια, τα οποία με τις κυρίαρχες βενετικές ή φιλοβενετικές δυναστείες τους, είχαν εξελιχθεί προ πολλού σε ουσιαστικά προτεκτοράτα της Γαληνοτάτης στο Αιγαίο. Μετά την πτώση του Μυστρά το 1460, της Λέσβου το 1462 της Σάμου το 1475 και της Εύβοιας το 1470, η κατάκτηση των Κυκλάδων από τους Οθωμανούς αποτελούσε πλέον απλώς θέμα χρόνου, παρόλες τις προσπάθειες που κατέβαλε η Βενετία να διατηρήσει με συνεχείς πολέμους τα εμπορικά της συμφέροντα στην περιοχή⁸⁹. Την κατάσταση του δουκάτου επιδείνωσαν οι συνεχείς λεηλασίες των νησιών και οι αλλεπάλληλοι πόλεμοι⁹⁰: ...Ἐτει 1532 μηνὶ ἰουνίῳ ὁ Τοῦρκος πειρατὴς Κούρτογλους μετὰ δώδεκα πλοίων ἔπλευσεν ἐπὶ τὸ Αἶγαϊον ἵνα ἔνωθῇ μετὰ τοῦ τουρκικοῦ στόλου, τὸ πρῶτον προσέβαλε τὴν Νάξον ... ἐπὶ τοῦ δουκὸς τούτου ἔτει ἀφλξ' ἐπέδραμεν ἐπὶ τὰς νήσους ὁ καπουδὰν πασσᾶς Χαϊρετὶν Βαρβαρόσας, ὃν διέταξεν ὁ

86. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 118 (10 Ιανουαρίου 1545).

87. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 24 (25 Μαρτίου 1719), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 38 ([.] 172[.]), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 63 (9 Δεκεμβρίου 1747)· πρβλ. και Σλοτ, Ο μύθος του Δουκάτου, 456 σημ 5.

88. Για την καταγωγή του επώνυμου Μπασταρδόπουλος (*Vat. Graec.* 2639 αρ. 2 (18 Νοεμβρίου 1705), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 95 (2 Σεπτεμβρίου 1757), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 122 (20 Νοεμβρίου 1552), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 123 (20 Νοεμβρίου 1552), από το γασμούλο, βασμούλο ή bastardo βλ. σχετ. Κωτσάκης, Δυτικοί Έποικοι, 27.

89. Ο τουρκικός επεκτατισμός έδεσε σε κίνδυνο τη βενετική οικονομία και απειλούσε άμεσα την κυριαρχία των Βενετών στο Αιγαίο και στην Ανατολή. Οι πόλεμοι που ακολούθησαν είχαν ως αποτέλεσμα τη βαθμιαία συρρίκνωση της βενετικής κυριαρχίας· βλ. σχετ. Μοσχονάς, Η Βενετική Παρουσία, 42.

90. Στο έγγραφο *Vat.Graec.* 2639 αρ. 114 (29 Νοεμβρίου 1529) γίνεται αναφορά στους Τούρκους κουρσάρους.

σουλτᾶνος Σουλειμὰν νὰ λαφυραγωγήσῃ καὶ δουλώσῃ τὰς νήσους τὰς κρατουμένας ὑπὸ τῶν Βενετῶν...⁹¹. Μάλιστα μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Παλαιολώρας στὴν Αἴγινα (24 Οκτωβρίου 1537)⁹², ἀπ' ὅπου ὁ Μπαρμπάροσσα πῆρε, προκειμένου νὰ ἐπανδρώσῃ τὰ καράβια τοῦ, περίπου 6.000 αἰχμαλώτους ἀκολούθησε ἡ κατάληψη, τῆς Σερίφου (τῶν Michiel), τῆς Ίου, Ἀνάφης καὶ Ἀντιπάρου (τῶν Pisani), τῆς Ἀστυπάλαιας καὶ τῆς Ἀμοργού (τῶν Queringi). Στὴ συνέχεια υπέκυψαν τὰ νησιά Μύκονος καὶ Ἄνδρος ἡ δὲ Πάρος ... ἔκτοτε ... ἐτέλει τῷ δουκάτῳ τῆς Νάξου ...⁹³.

Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴ βενετικὴ στὴν τουρκικὴ κυριαρχία δὲν ολοκληρώθηκε με τὶς ἐπιδρομὲς αὐτὲς τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς παλαιούς δυνάστες τῶν νησιῶν, ὅπως ὁ Κρίσπος τῆς Νάξου (καὶ ὁ Κρουσίνο Σομμαρίπα τῆς Ἄνδρου⁹⁴), ἀπέκτησαν τὶς παλαιὲς τοὺς δέσεις γιὰ μικρὰ μεσοδιαστήματα καταβάλλοντας φόρους υποτελείας⁹⁵,

91. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Γράμματα τῶν τελευταίων Φράγκων Δουκῶν τοῦ Αἰγαίου Πελάγους 1438-1565*, Ἑρμούπολις 1924, (στο ἐξῆς, Ζερλέντης, *Γράμματα τῶν τελευταίων Φράγκων Δουκῶν*), σσ. 15-16.

92. Ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία τοῦ αὐτῆς ὁ Μπαρμπάροσσα μετέφερε περὶ τοὺς 18.000 αἰχμαλώτους στὸν ναύασταδμο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Βλ. σχετ. Ἀ. Βακαλόπουλος, «Ἡ θέση τῶν Ἑλλήνων καὶ οἱ δοκιμασίαι τοὺς ἀπὸ τοὺς Τούρκους», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους* I', Ἀθήνα 1974, (στο ἐξῆς, Βακαλόπουλος, *Ἡ θέση τῶν Ἑλλήνων*), σ. 79.

93. Βλ. Ζερλέντης, *Γράμματα τῶν τελευταίων Φράγκων Δουκῶν*, σ. 17.

94. Σχετικὰ με τὴ μακρὰ διένεξη Sommaripa-Crispo γιὰ τὸ ζήτημα τῆς νομιμότητος τῆς διαδοχῆς τοῦ Marco Sanudo, ἡ ὁποία διήρκεσε δύο αἰῶνες ἐνώπιον τῶν βενετικῶν δικαστηρίων βλ. Σλοτ, *Ὁ μύθος τοῦ Δουκάτου*, σ. 456 ἐπ.

95. Ὁ Παῦλος Παρούτας σημειοῦται ὅτι τῆς Νάξου μετὰ τῶν παρακειμένων νήσων ἐκράτει ὁ δούξ Ἰωάννης Κρίσπης, καὶ ὅτι παρέμειναν αἱ νῆσοι ὑπ' αὐτῷ, διότι ἅμα τῇ ἐμφανίσει τοῦ τουρκικοῦ στόλου παρεδόθη καὶ ἐγένετο ὑπόφορος, ἀνὰ πᾶν ἔτος, πεντακισχιλίων δουκάτων (Ζερλέντης, *Γράμματα τῶν τελευταίων Φράγκων Δουκῶν*, σ. 17). Τὸ 1537 τὸ δουκάτο τῆς Νάξου, παρά τὸ γεγονὸς ὅτι κατέστη φόρου υποτελὲς στοὺς Ὀθωμανούς, κατόρθωσε νὰ ἐπιβιώσῃ. Ὑποχρεώθηκε ὁμῶς στὴν πληρωμὴ πρὸς αὐτοὺς χαρτασιῶν· βλ. σχετ. Π. Ζερλέντης, «Ἐκ τῶν νησιωτικῶν, γεωγραφικὰ, ἱστορικὰ, γλωσσικὰ», *Νησιωτικὴ Ἐπετηρίς* Α', Ἑρμούπολις 1918 (ἀνάτυπ. Ἀθήνα 1987), II καὶ 77-78· Στ. Κορρές, «Ἀνέκδοτα Ἑγγραφα τῶν Φράγκων τῆς Νάξου», *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 8 (1929-1930), 267· πρβλ. Μ. Τουρτόγλου, «Φορολογικὲς διενέξεις Φράγκων καὶ Ρωμαίων στὴν Νάξο», *Μελετήματα Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τ. 2, Ἀθήνα 1993, (στο ἐξῆς, Τουρτόγλου, *Φορολογικὲς διενέξεις*), σ. 226 σημ. 5. Βλ. ἐπίσης *Vat.Graec.* 2639 αρ. 119 (16 Μαΐου 1548), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 123 (20 Νοεμβρίου 1552), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 128 (8 Ἰανουαρίου 1560), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 131 (25 Ἀπριλίου 1567), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 140 (22 Φεβρουαρίου 1580), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 142 (9 Αυγούστου 1581), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 142α (15 Αυγούστου 1581), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 143 (27 Σεπτεμβρίου 1582), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 146 (18 Οκτωβρίου 1587), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 147 (22 Δεκεμβρίου 1587), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 148 (1 Ἰουλίου 1588), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 149 (13 Φεβρουαρίου 1591), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 153 (25 Οκτωβρίου 1594), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 155 (29 Αυγούστου 1597), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 158 (22 Δεκεμβρίου 1598).

δηλ. χαράτzi στον σουλτάνο: ... παρεδόθη δὲ οὗτος, μηνὸς νοεμβρίου δωδεκάτῃ, καὶ ἐπεβλήθη αὐτῷ, ἀνὰ πᾶν ἔτος χαράτzion πεντακισχιλίων χρυσῶν φλωρίων, ὃ καὶ προαπέδωκεν...⁹⁶. Ἡ βαριά φορολογία ωστόσο που επέβαλε στη συνέχεια ο Ἰάκωβος Δ΄ Κρίσπος (1564-1566), υἱὸς του Ἰωάννη Δ΄ Κρίσπου (1517-1564)⁹⁷, προκάλεσε τὴ δυσαρέσκεια τῶν κατοίκων τῆς Νάξου, οἱ οἱοί τοι ζήτησαν ἀπὸ τὸν σουλτάνο Σελίμ Β΄ νὰ τοὺς ἀπαλλάξει ἀπὸ αὐτόν⁹⁸. Ἐτσι τὸ 1566, ὁ Οθωμανὸς αξιωματοῦχος Πιαλή Καπουδάν πασάς ἐπλευσε στὶς Κυκλάδες καὶ κατέλαβε χωρὶς ἀντίσταση τὴν Νάξο, θέτοντας τέρμα στὴ μακρόχρονη ἱστορία τοῦ δουκάτου⁹⁹. Χρειάσθηκε ἐπομένως νὰ περάσουν τριάντα περίπου χρόνια (1537.8-1566) γιὰ νὰ ἐπισημοποιηθεῖ ἡ παγίωση τῆς οθωμανικῆς ἐξουσίας σὲ ὅλο το νησιωτικὸ κόσμον τοῦ Αἰγαίου. Τὸ 1566, οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς Κυκλάδες ἔχουν προσαρτηθεῖ πλέον στὴν οθωμανικὴ αυτοκρατορία, οἱ δὲ Κρίσποι περιορίζονται μόνο στὴν Κίμωλο¹⁰⁰.

Τὸ ἔτος 1566, ἔτος κατάλυσης τοῦ Δουκάτου τοῦ Αἰγαίου, οἱ Τούρκοι ἐπιβάλλουν ὡς δούκα στὴν Νάξο, τὸν don José Miquez ἀπὸ τὴν

96. Ὁ Θεόδωρος Σπαδουγῆνος σημειοῦται ὅτι ὁ δούξ ἀπέδιδεν χαράτzion τοῖς Ὀσμανίδες, ἀνὰ πᾶν ἔτος, ἑξακισχίλια δουκάτα «et salvosi con certi altri suoi luogli et non fu mosso di statto» ὁ δὲ ἔτει ἀφνγ΄ βάιλος ἐν Κωνσταντινπόλει τῶν Βενετῶν Βερνάρδος Ναθαγέρος καταλέγων τοὺς ἀποδιδόμενους φόρους τοῖς Ὀσμανίδαις, ἀνὰ πᾶν ἔτος σημειοῦται «il tributo del restro dell Archipelago ducati 6000» ἄλλος δὲ βάιλος ἐν Κωνσταντινουπόλει τῶν Βενετῶν Δομίνικος Τρεβισάνος καταλέγων τοὺς ἔτει ἀφνδ΄ ἀποδιδόμενους φόρους τοῖς Ὀσμανίδαις, ἀνὰ πᾶν ἔτος σημειοῦται «da tutte le altre isole che tiene, come Nissa, Pario, Milo Sira et altre 6000» δουκάτα, Ζερλέντης, Γράμματα τῶν τελευταίων Φράγκων Δουκῶν, σ. 19.

97. Νὰ ἀποδίδῃ ἀνὰ πᾶν ἔτος, τὸν φόρον ὃν ἀπέδιδεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ 109.609 ἀκτῆς φορὸν τζιζιγιὲ διὰ τὰς νήσους Νάξον, Πάρον, Σαντορήνην, Σύραν καὶ Μῆλον, ὁ δὲ σουλτάνος ἀνεγνώρισεν αὐτόν βλ. σχετ. Ζερλέντης, Γράμματα τῶν τελευταίων Φράγκων Δουκῶν, σ. 25.

98. Σχετικὰ μετὰ τὴ δράση τοῦ Ἰάκωβου Δ΄ Κρίσπου, ὁ οἱοίς ἀν καὶ ἐπικηρυγμένος ἀπὸ τὸ σουλτάνο Σελίμ Β΄ συνέχισε καὶ ἀργότερα νὰ τριγυρίζει τὶς παλιές του κτήσεις καὶ νὰ ξεσηκώνει τοὺς κατοίκους σὲ ἐπαναστατικὲς κινήσεις μετὰ ἀπώτερο σκοπὸ τὴν ἀνάκτηση τῆς παλιάς του θέσης βλ. σχετ. Ζερλέντης, Γράμματα τῶν τελευταίων Φράγκων Δουκῶν, σ. 25: ... ἐπιστρέψας δὲ εἰς τὸ Αἰγαῖον μετὰ πλοίων περιέπλεεν τὴν Νάξον προσπαθῶν ἵνα ἀποστήσῃ τοὺς Ναξίους ὅπως δυνηθῇ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν νῆσον, τοῦτο ἀπηγγέλθη τῷ σουλτάνῳ ὑπὸ τοῦ Ἰωσήφ Νάκη... βλ. σχετ. Κ. Τσικνάκης, «Ἡ Νάξος ἐπικέντρο ἐπαναστατικῆς δράσης κατὰ τὸν τέταρτο βενετο-τουρκικὸ πόλεμον (1570-1573)», στὸν τόμον *Τὸ Δουκάτο τοῦ Αἰγαίου* (Πρακτικά Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης, Νάξος-Αθήνα 2007), Αθήνα 2009, (στο ἐξῆς, Τσικνάκης, *Ἡ Νάξος ἐπικέντρο ἐπαναστατικῆς δράσης*), σσ. 264-281 καὶ Σλοτ, *Ὁ μύθος τοῦ Δουκάτου*, σ. 456 ἐπ.

99. Ὁ δούξ ἐκβλήθεις τοῦ δουκάτου ὑπὸ τοῦ καπουδάν Πεαλῆ πασσᾶ κατέφυγεν εἰς Βενετίαν καὶ Ρώμην, Ζερλέντης, Γράμματα τῶν τελευταίων Φράγκων Δουκῶν, σ. 25.

100. Βλ. σχετ. Ν. Μοσχονάς, «Λατινοκρατούμενες Ἑλληνικὲς Χῶρες», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους* Ι΄, Αθήνα 1974, σσ. 188-189.

Πορτογαλία, γνωστό με το εβραϊκό όνομα Ιωσήφ Νάξης (1520-1579)¹⁰¹. Επί της δουκείας του Νάξη, δεν πρέπει να επήλθε μεταβολή στο δίκαιο που ίσχυε επί Βενετοκρατίας. Σε παλαιά ελληνική μετάφραση ακτιναμέ του σουλτάνου Μουράτ Γ' του έτους 1580 αναφέρεται ότι ο Νάξης ...*ἀφέντεψε πολλούς χρόνους κατὰ τὴν τάξιν τως* ...¹⁰². Σε παρόμοιο ακτιναμέ του έτους 1621 εκτίθεται σαφέστερα ότι ο Νάξης ... *ἐξουσίασε κάποιον καιρὸν κατὰ τὰ ἤδη καὶ τοὺς νόμους των* ...¹⁰³.

Με τον κρητικό πόλεμο (1645-1669) κρίθηκε η τύχη της βενετικής κυριαρχίας στην Ανατολή. Μετά την απώλεια των Χανίων το 1645 και του Χάνδακα το 1669 οι Βενετοί διατήρησαν στην Κρήτη τις βάσεις της Σούδας, της Σπιναλόγκας και της Γραμπούσας, οι οποίες και παρέμειναν στην κυριαρχία τους μέχρι το 1715. Οι βάσεις αυτές μαζί με τα Κύθηρα και την Τήνο παρέμειναν και οι μόνες κτήσεις της Γαληνοτάτης

101. Ο Joao Miques, ανηψιός και διευθυντής των επιχειρήσεων της πλούσιας χήρας dona Grazia Mendez ή Beatriz de Luna, τραπεζίτης στην Λυών, δανειστής του γαλλικού στέμματος, μετανάστης στην Ιταλία και έμπιστος φίλος του Σελίμ Β', κατάφερε να αναλάβει από τον Σελίμ Β' την εκμετάλλευση των 15 σπουδαιότερων νησιών του Κεντρικού Αιγαίου (Νάξου, Πάρου, Αντιπάρου, Άνδρου, Θήρας, Μήλου, Σύρου, Κέας, Κύθνου, Σερίφου, Σίφνου, Αμοργού, Ίου, Ανάφης, Αστυπάλαιας) υπό τον τίτλο του δούκα και με την υποχρέωση να καταβάλλει στον σουλτάνο πάνω από 14000 δουκάτα ετησίως· βλ. σχετ. Π. Ζερλέντης, *Ίωσήφ Νάκης Ίουδαῖος Δούξ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους 1566-1579*, Έρμούπολις 1924, (στο εξής, Ζερλέντης, *Ίωσήφ Νάκης*), σσ. 27-41: *Ὁ Ίωσήφ εἰσέπραττεν, ἀνὰ πᾶν ἔτος, ἐκ τῆς δεκάτης τῶν νήσων πεντεκαίδεκα χιλιάδας δουκάτα, ἐξ ὧν ἀπέτιε τῷ σουλτάνῳ τεσσαρεσκαίδεκα χιλιάδας δουκάτα, πάντα δὲ τὰ ἄλλα εἰσπραττόμενα ἀνῆκον τῷ Ίωσήφ, ὃς δὲ ὑπεχρεοῦτο εἰς παροχὰς μεγάλων δώρων εἰς τοὺς Ὁσμανίδας, οὔτε νὰ ὑπηρετῶσιν αὐτοὶ γιανίτσαροι ἀπενεμήθη δὲ αὐτῷ καὶ τὸ ἀξίωμα μουσαλαρά. Πρβλ. επίσης Ἰ. Χασιώτης, «Πολεμικές συγκρούσεις στὸν ἐλληνικὸ χῶρο καὶ ἡ συμμετοχὴ τῶν Ἑλλήνων», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους* Ι', Ἀθήνα 1974, σ. 306. Συγγραφεῖς ὅπως οἱ: Μ. Levy, *Don Joseph Nazi Herzog von Naxos*, Breslau 1859· Ε. Carmoly, *Don Joseph Nassy duc de Naxos*, Francfort sur-le Main 1868· Κ. Σάδας «Ίωσήφ Νάξης ὁ βασιλεὺς τῆς Νάξου καὶ τῶν Κυκλάδων», *Χρυσάλλις* 70 (30 Νοεμβρίου 1865), 657-662· Η. Galante, *Don Joseph Nassi duc de Naxos*, Constantinople 1913 κ.ά. αναφέρονται στὸν Νάξη καὶ τὸ δουκάτο, με ελάχιστες καὶ πολλές φορές ανακριβεῖς πληροφορίες· πρβλ. Κ. Πιτσάκης, «Ἡ γὰρ ἀδικία καὶ συκοφαντία, καθ' οὗ ἂν πραχθεῖη καὶ τελεσθεῖη, ἀδικία ἐστί», στὸν τόμο *Ἡ εβραϊκὴ παρουσία στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο* (4ος-19ος αἰ.), Ἀθήνα 2008, σ. 178 σημ. 17, ὅπου περαιτέρω βιβλιογραφικὲς παραπομπές γιὰ τὸν Ιωσήφ Νάξη. Σύμφωνα με τὸν Σλοτ, *Ὁ μύθος τοῦ Δουκάτου*, σ. 458 σημ. 15· γιὰ τὸ «φεουδαλικὸ δέατρο» τοῦ Νάξη καὶ τῶν αντιπροσώπων του, υπάρχουν αναφορές σε μερικὰ ἐγγράφα τῶν ἐτῶν 1568-1578.*

102. Βλ. Π. Ζερλέντης, *Τὸ Σαντζάκ τῶν Νήσων Νάξου, Ἄνδρου, Πάρου, Σαντορίνης, Μήλου, Σύρας 1579-1621*, Έρμούπολις 1924, (στο εξής, Ζερλέντης, *Τὸ Σαντζάκ τῶν Νήσων*), σ. 102.

103. Βλ. Ζερλέντης, *Τὸ Σαντζάκ τῶν Νήσων*, σ. 122· πρβλ. Μίλλερ, σ. 429· πρβλ. Βισβίτης, *Ναξιακὰ νοταριακὰ ἐγγράφα*, 114 σημ. 2.

στο Αιγαίο. Το έτος 1715 με τη συνθήκη του Πασσάροβιτς και αυτά τα εδάφη εκτός από τα Κύθηρα πέρασαν στους Οθωμανούς, γεγονός που έδωσε οριστικό τέλος στη δύναμη της Βενετίας στο Αιγαίο. Οι Έμποροι των Εθνών περιόρισαν πλέον τη δραστηριότητά τους στο Ιόνιο και στην Αδριατική¹⁰⁴.

Όμως η Τουρκοκρατία για την Νάξο είχε αρχίσει πολύ νωρίτερα, ήδη από τις αρχές του 16ου αιώνα, όταν επί ηγεμονίας των Κρίσπων και του Νάξη, η Νάξος έγινε φόρου υποτελής στο Οθωμανικό κράτος. Μετά το θάνατο του Νάξη το έτος δηλ. 1579¹⁰⁵ η Νάξος, η Άνδρος, η Πάρος, η Σαντορίνη, η Μήλος και η Σύρα μισθώθηκαν δια ύπερδεματίσεως στον τζαούση Σουλεϊμάν μπέη, τον οποίο διαδέχθηκε ο Κωνσταντίνος Καντακουζηνός, και αργότερα ο Ι. Χωνιάτης, οι οποίοι εκυβέρνησαν ... κατά τὴν ἐπὶ τῶν Φράγκων πολιτείαν ...¹⁰⁶. Τα επόμενα χρόνια και μέχρι το έτος 1598 την εξουσία αναλαμβάνουν οι εμίνηδες¹⁰⁷, οθωμανοί δηλαδή αξιωματούχοι, των οποίων όμως τα ονόματα είναι άγνωστα στις αρχές δε του 17ου αιώνα¹⁰⁸ τα νησιά Νάξος, Πάρος, Σαντορίνη και Μήλος ... ἀπετέλεσαν ἴδιον ὀττάκιον ἀποτίον ἑπτακαίδεκα γιούκια ἄσπρων, ἥτοι γρόσσια τεσσαρεσκαίδεκα χιλιάδας ἑκατόν ἐξήκοντα καὶ ἄσπρα ὀγδοήκοντα¹⁰⁹.

104. Βλ. σχετ. Μοσχονάς, *Η Βενετική Παρουσία*, 43.

105. Μετὰ τὸν ἔτει ἀφοδ' μηνὸς αὐγούστου δευτέρα, θάνατον τοῦ Ἰουδαίου δουκὸς τοῦ Αἰγαίου Πελάγους Ἰωσήφ Νάκη κατελύθη τὸ ἰουδαϊκὸν δουκάτον τῶν νήσων, βλ. σχετ. Ζερλέντης, *Τό Σαντζάκ τῶν Νήσων*, σ. 41.

106. Βλ. σχετ. Ζερλέντης, *Τό Σαντζάκ τῶν Νήσων*, σ. 43.

107. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 158 (22 Δεκεμβρίου 1598): ... εἰς πένα καὶ κοντεναζιὸ τῆς ἀφεντί(ας) ἄσπρα ἑξακόσιαν, ἥγουν ν(ούμερο) 600, ὁ ἀλληλογήσας νὰ τὰ ζημιώνεται καὶ νὰ πηγαίνουν τὰ μισὰ τοῦ Καδῆ καὶ τὰ ἄλλα μισὰ τοῦ Ἐμίνη ...· πρβλ. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 153 (25 Οκτωβρίου 1594): ... εἰς πένα καὶ τζερεμὲ ἄσπρα ρ', ἥγουν 100, ὁ ἀλληλογήσας νὰ τὰ ζημιώνεται καὶ νὰ πηγαίνουν τὰ μισὰ τοῦ ἀφέντ(ος) τοῦ Καδῆ καὶ τὰ ἄλλα μισὰ τοῦ Ἐμίνη καὶ τὰ ἐξῆς ... καὶ *Vat.Graec.* 2639 αρ. 156 (7 Νοεμβρίου 1597): ... εἰς πένα καὶ κοντεναζιὸ τῆς ἀφεντίας ἄσπρα 1000 ἥγουν χίλιαν ὁ ἀλληλογήσας νὰ τὰ ζημιώνεται τὰ μισὰ τοῦ ἀφεντὸς τοῦ Καδῆ καὶ τὰ ἄλλα μισὰ τοῦ Ἐμίνη ...· πρβλ. Ζερλέντης, *Τό Σαντζάκ τῶν Νήσων*, σ. 48: ... ἔτει δὲ ἀχσ' ἐκυβέρνα ἐμίνης διότι ἐν γράμματι, μηνὸς σεπτεμβρίου εἰκοστῇ πρώτῃ, ἐπεβάλλετο πένα καὶ κοντενάτζιο τῆς αὐθεντίας ἄσπρα χίλια, τὰ ἥμισυ τοῦ καδῆ καὶ τὰ ἥμισυ τοῦ ἐμίνη.

108. Βλ. Ζερλέντης, *Τό Σαντζάκ τῶν Νήσων*, σ. 53.

109. Σαντζάκ ἐλέγετο ὁ διοικητὴς ἐπαρχίας, τὸ δὲ σαντζάκ διὰ σημαίαν δὲν εἶχεν εἰμὴ ἐν μέγα φλάμπουρον καλούμενον σαντζάκ· βλ. σχετ. Ζερλέντης, *Τό Σαντζάκ τῶν Νήσων*, σ. 43. Βλ. επίσης E. Zachariadou, «The sandjak of Naxos in 1641», *Festgabe an Josef Matuz*, Berlin 1992, σσ. 329-342· βλ. επίσης H. Κολοβός, *Η νησιωτική κοινωνία της Άνδρου στο οθωμανικό πλαίσιο*, Άνδρος 2006.

II. Οι κοινοτικές αρχές

Ἦδη ἀπὸ το ἔτος 1580, οἱ κάτοικοι τῆς Νάξου, Πάρου, Ἀνδρου, Σαντορίνης, Μήλου καὶ Σύρου εἶχαν ζητήσει ἀπὸ τὸν σουλτάνο Μουράτ Γ' με εἰδικούς ἀπεσταλμένους προνόμια: Μετὰ δὲ ταῦτα οἱ νησιῶται, Νάξιοι Ἀνδριοὶ Πάριοι Σαντορηναῖοι Μήλιοι καὶ Σύριοι ἀπέστειλαν πρεσβείαν εἰς Κωνσταντινούπολιν Ἰερώνυμον Σουμαρίπαν, Βαρδολομαῖον Κάμπην καὶ Μιχαὴλ Πάγκαλον, ἵνα αἰτήσωνται προνομίας παρὰ τοῦ σουλτάνου Μουράτ τοῦ Σελίμου, ἐδόθη δὲ αὐτοῖς ἔτει ἀφπ' ὁ πρῶτος ὑπὲρ τῶν νησιωτῶν ἀκτιναμές ἔτει τουρκικῶ 998 τελευτῶντος τοῦ μηνὸς σαμπᾶ¹¹⁰. Τῇ βάσει γιὰ τὰ προνόμια τῆς Νάξου ἀπετέλεσαν τὰ ἀντίστοιχα προνόμια τῆς Χίου (ἀκτιναμές Χίου ἔτους 1567)¹¹¹, με διατάξεις ὅπως ἡ ἀπαγόρευση τοῦ παιδομαζώματος, οἱ ἀδείες ἐπισκευῆς τῶν κατεστραμμένων ἐκκλησιῶν¹¹² κυρίως ὅμως ἡ ἀναγνώριση ἀπὸ τὶς τουρκικὲς ἀρχές τῶν ὑπαρχόντων νοταριακῶν πράξεων, τῶν δικαστικῶν αποφάσεων καὶ τῶν

110. Το ἔτος 1580 δόθηκε ὁ πρῶτος ἀκτιναμές ποὺ κάνει λόγο γιὰ τὸ σατζάκ τῶν νήσων βλ. σχετ. Ζερλέντης, Τὸ σαντζάκ τῶν νήσων σ. 42. Γαλλικὴ μετάφραση τοῦ ἀκτιναμέ αὐτοῦ δημοσίευσε ὁ ἱησουΐτης ἀββάς Pèques. Βλ. σχετ. Abbé Pèques, *Histoire et phénomènes du volcan et des îles volcaniques de Santorin*, Paris 1842, σσ. 609-613 καὶ ἀναδημοσίευσε ὁ K. Hopf, *Veneto-Byzantinischen Analekten, Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaftenphilosophisch-Historische Klasse*, XXXII. Band. III Heft Wien 1859 (Amsterdam 1964), σσ. 159 καὶ 161. Ὁ Ζερλέντης, Τὸ σαντζάκ τῶν νήσων, σσ. 121-126 ἀναδημοσιεύει τὸν ἀκτιναμέ αὐτὸν ἀπὸ παλαιὰ ἐλληνικὴ μετάφραση. Γιὰ τὴν πλήρη ἀναφορά τῶν κειμένων τῶν δημοσιευμένων ἀκτιναμέδων τῶν Κυκλάδων κατὰ τὸν 16-17ο αἰῶνα (ἀκτιναμές Σουλεϊμάν Α', ἔτους 1523, ἀκτιναμές Μουράτ Γ', ἔτους 1580, ἀκτιναμές ἔτους 1628/9, ἀκτιναμές Ἰμβραήμ Α', ἔτους 1646) βλ. Μ. Τουρτόγλου, «Ἡ Νομολογία τῶν Κριτηρίων τῆς Μυκόνου (17ος-19ος αἰ.)», *Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τ. 5, Ἀθῆνα 2008, (στο ἐξῆς, Τουρτόγλου, Ἡ Νομολογία τῶν Κριτηρίων), σ. 41 σημ. 2.

111. Γιὰ τὸν ἀκτιναμέ τῆς Χίου βλ. σχετ. G. Battista Donato, *Viaggi a Constantinopoli*, Venezia 1688, τ. 4, σσ. 51-58 (σε βενετικὴ μετάφραση)· Κ. Ἀμαντος, «Οἱ προνομιακοὶ ὅρισμοί τοῦ Μουσουλμανισμοῦ ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν», *Ἑλληνικά* 9 (1936), (στο ἐξῆς, Ἀμαντος, Οἱ προνομιακοὶ ὅρισμοί), 129-131· R. Argenti, *Chios vincta, or the occupation of Chios by the Turks (1566) and their administration of the island (1566-1912)*, Cambridge 1941, (στο ἐξῆς, Argenti, *Chios vincta*), σσ. 208-214· πρβλ. σχετ. Λ. Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, *Ἡ νομικὴ προστασία τῆς γονικῆς περιουσίας στὴ Μύκονο (17ος-18ος αἰ.)*, Ἀθῆνα 1999, (στο ἐξῆς Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, *Ἡ νομικὴ προστασία τῆς γονικῆς περιουσίας*), σ. 34 σημ. 43. Βλ. ἐπίσης Τ. Γριτσόπουλος, «Ἐγγραφα ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰώνων ἀπὸ τὴν Νάξο. Ἐκκλησιαστικὲς καὶ ἄλλες εἰδήσεις», *Πρακτικά Α' Κυκλαδολογικοῦ Συνεδρίου*, Ἄνδρος 5-9 Σεπτεμβρίου 1991 Μέρος Β', *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν* 15 (1994), 333-411.

112. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 25 (21 Ἰουνίου 1719) καὶ *Vat.Graec.* 2639 αρ. 27 (14 Αυγούστου 1719)· πρβλ. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 22 (23 Δεκεμβρίου 1718): ... καὶ τὸν ἐπλήρωσεν εἰς τὴν καινούργιαν ἐκκλησίαν ὅπου ἐχτίστη ...

διαιτησιών. Το γεγονός αυτό ενισχύει την άποψη ότι και κατά την περίοδο της Λατινοκρατίας υπήρξε μία οργανωμένη κοινωνική ζωή και τοπικές-κοινοτικές αρχές οι οποίες εξασφάλιζαν στους νησιώτες σχετικές ελευθερίες και προνόμια¹¹³.

Σε κάθε περίπτωση η δύναμη των Ελλήνων κοινοτικών αρχόντων είχε ενισχυθεί από τις αρχές του 16ου αιώνα με την κατάρρευση των κατά τόπους φραγκικών ηγεμονικών οίκων, και την παραχώρηση στις κοινότητες των νησιών προνομίων¹¹⁴. Στην Νάξο ειδικότερα, μετά το 1621, αρχίζει να διαμορφώνεται ένα ιδιόμορφο κοινοτικό καθεστώς καθώς μετά την υποταγή των Κυκλάδων στους Τούρκους το φεουδαρχικό καθεστώς αυτό καθεαυτό δεν ανατράπηκε, αλλά εξακολούθησε να υφίσταται με τη χαρακτηριστική διάκριση των κατοίκων σε κοινωνικές τάξεις και ιδίως με την υποτέλεια των χωρικών στους φραγκικής καταγωγής γαιοκτήμονες. Έτσι συνεστήθησαν τρία Κοινά, του Κάστρου με τους απόγονους των Φράγκων¹¹⁵, του Μπούργου με τούς Έλληνες αστούς¹¹⁶ και βιοτέχνες και του Κοινού των Χωριών με τους κατοίκους των χωριών του νησιού¹¹⁷. Παράλληλα προς τις τρεις προαναφερθείσες κοινότητες, οι οποίες

113. Βλ. σχετ. Βακαλόπουλος, Οί Κοινότητες, σ. 154· βλ. επίσης σχετικά με τις ανοικτές κοινότητες μεταξύ των οποίων μπορεί να συμπεριληφθεί η βραχείας διάρκειας εμβόλιμη κυριαρχία στην Νάξο Παπαδία-Λάλα, Ο δεσμός των αστικών κοινοτήτων, σσ. 228, 229 σημ. 192, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία.

114. Βλ. Κωτσάκης, Δυτικοί Έποικοι, 26 έπ.

115. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 30 (15 Σεπτεμβρίου 1720), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 43 (1) ([.] Φεβρουαρίου 1741), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 115 (21 Αυγούστου 1514), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 116 (21 Μαΐου 1536), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 117 (21 Φεβρουαρίου 1537), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 121 (14 Ιανουαρίου 1549), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 123 (20 Νοεμβρίου 1552), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 125 (20 Δεκεμβρίου 1555), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 126 (20 Δεκεμβρίου 1555), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 128 (8 Ιανουαρίου 1560), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 141 (3 Μαρτίου 1581)· Μέσα Κάστρο *Vat.Graec.* 2639 αρ. 121 (14 Ιανουαρίου 1549), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 124 (18 Νοεμβρίου 1554), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 125 (20 Δεκεμβρίου 1555), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 126 (20 Δεκεμβρίου 1555), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 128 (8 Ιανουαρίου 1560), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 141 (3 Μαρτίου 1581), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 145 (18 Ιουλίου 1586), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 153 (25 Οκτωβρίου 1594), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 156 (7 Νοεμβρίου 1597).

116. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 76 (20 Νοεμβρίου 1753), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 106 (14 Ιουνίου 1798), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 107 (13 Μαρτίου 1472), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 111 (31 Δεκεμβρίου 1525), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 117 (21 Φεβρουαρίου 1537), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 118 (10 Ιανουαρίου 1545), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 127 (2 Ιανουαρίου 1558), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 130 (23 Απριλίου 1562), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 133 (16 Οκτωβρίου 1568), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 140 (22 Φεβρουαρίου 1580), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 158 (22 Δεκεμβρίου 1598).

117. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 8 (3 Σεπτεμβρίου 1712), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 12 (16 Δεκεμβρίου 1712), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 18 (9 Μαΐου 1715), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 25 (21 Ιουνίου 1719), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 27 (14 Αυγούστου 1719), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 81 ([.] Οκτωβρίου 1754), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 121 (14 Ιανουαρίου 1549), *Vat.Graec.* 2639

ήσαν υπόλογες έναντι των Οθωμανών κατακτητών για την πληρωμή παντοειδών δοσιμάτων¹¹⁸ είχε σχηματισθεί μεταξύ Κάστρου και Μπούργου ένας μικρός οικισμός, το Νεοχώριο¹¹⁹, το οποίο λόγω γειτνιάσεως με την κοινότητα του Κάστρου υπήχθη σε αυτή¹²⁰. Το κοινό των Χωρίων όπου όλοι ήσαν ορθόδοξοι αποτελούσε την πολυπληθέστερη κοινότητα καθώς ανερχόταν στα 3/4 και πλέον του συνολικού πληθυσμού της νήσου¹²¹. Οι κοινότητες αυτές, όπως αναφέρει ο Lichtle¹²², ήσαν ανεξάρτητες μεταξύ τους, διοικούμενες κάθε μία χωριστά ως μικρές δημοκρατίες¹²³.

αρ. 148 (1 Ιουλίου 1588), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 149 (13 Φεβρουαρίου 1591), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 150 (13 Αυγούστου 1592), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 152 (19 Σεπτεμβρίου 1594), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 155 (29 Αυγούστου 1597).

118. Δοσίματα: *Vat.Graec.* 2639 αρ. 66 (18 Οκτωβρίου 1749), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 72 (30 Ιουλίου 1752), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 89 (9 Νοεμβρίου 1756), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 96 (2 Σεπτεμβρίου 1757)· γιεμικλίκι=yemeklik: *Vat.Graec.* 2639 αρ. 70 (18 Ιουλίου 1752), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 72 (30 Ιουλίου 1752), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 82 (18 Δεκεμβρίου 1754), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 84 ([7] Μαΐου 1755), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 85 ([] Σεπτεμβρίου 1755)· δεκατία: *Vat.Graec.* 2639 αρ. 70 (18 Ιουλίου 1752), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 81 ([.] Οκτωβρίου 1754), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 82 (18 Δεκεμβρίου 1754), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 85 ([.] Σεπτεμβρίου 1755), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 90 (9 Νοεμβρίου 1756)· μουκάτι: *Vat.Graec.* 2639 αρ. 144 (28 Ιουλίου 1616)· χαράτζι: *Vat.Graec.* 2639 αρ. 119 (16 Μαΐου 1548), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 123 (20 Νοεμβρίου 1552), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 128 (8 Ιανουαρίου 1560), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 131 (25 Απριλίου 1567), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 140 (22 Φεβρουαρίου 1580), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 142 (9 Αυγούστου 1581), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 142a (15 Αυγούστου 1581), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 143 (27 Σεπτεμβρίου 1582), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 146 (18 Οκτωβρίου 1587), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 147 (22 Δεκεμβρίου 1587), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 148 (1 Ιουλίου 1588), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 149 (13 Φεβρουαρίου 1591), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 153 (25 Οκτωβρίου 1594), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 155 (29 Αυγούστου 1597), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 158 (22 Δεκεμβρίου 1598).

119. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 21 (18 Δεκεμβρίου 1718), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 34 (9 Απριλίου 1722), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 132 (6 Αυγούστου 1568).

120. Βλ. σχετ. Τουρτόγλου, Φορολογικές διενέξεις, 228.

121. W. Miller, «Lichtle's Description of Naxos», *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 6 (1929), (στο εξής, Miller, Lichtle's Description), 448· πρβλ. Ζερλέντης, Φεουδαλική Πολιτεία, σ. 4 έπ.

122. Λίχτλε, Λιέχτλε, Λίχτελ., Λίεκε Ιγνάτιος Ιγνιάτζιος, Ιησουίτης προεστώς της Κυρίας Καπέλλας (πατέρας) *Vat.Graec.* 2639 αρ. 69 (4 Απριλίου 1756), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 83 (9 Νοεμβρίου 1755), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 89 (9 Νοεμβρίου 1756), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 90 (9 Νοεμβρίου 1756), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 94 (2 Σεπτεμβρίου 1757), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 103 (24 Σεπτεμβρίου 1796), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 104 (4 Ιουλίου 1796), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 105 (3 Νοεμβρίου 1733).

123. Miller, Lichtle's Description, 443· βλ. σχετ. Βισβίξης, Οί κοινοί καγκελλάριοι, σ. 5 σημ. 2.

III. Το καγκελλαριακό και νοταριακό σύστημα

Παράλληλα με την κοινοτική οργάνωση σε ισχύ διατηρείται και ο δεσμός των καγκελλαρίων. Κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας το αξίωμα του καγκελλαρίου εξελίχθηκε σε ένα από τα σπουδαιότερα της κοινοτικής αυτοδιοίκησης των Κυκλάδων, καθώς οι καγκελλάριοι εκτός από συμβολαιογραφικά καθήκοντα αναλαμβάνουν επίσης ως γραμματείς των κοινοτήτων τη σύνταξη εγγράφων που αφορούσαν υποθέσεις της κοινότητας και την καταγραφή των δικαστικών αποφάσεων των κριτηρίων στους καγκελλαριακούς κώδικες. Καθήκον τους επίσης ήταν να καταγράφουν στον «κοινόν Κώδικα» όχι μόνον τα «κοινοτικά γράμματα», αλλά και όσα αποστέλλονταν από τους δραγομάνους. Ο τρόπος εκλογής τους ήταν όμοιος με εκείνων των λοιπών κοινοτικών αρχόντων κάθε νησιού, ψηφιζόμενοι από τους κατοίκους της κοινότητας. Τέλος στις κοινές καγκελλαρίες γίνονταν και οι παρακαταθήκες χρημάτων (δεπόζιτα)¹²⁴.

Κατά την περίοδο αυτή εμφανίζεται και το αξίωμα των πρωτονοταρίων¹²⁵ ή και αρχιερατικών πρωτονοταρίων. Δεν επρόκειτο για κοινοτικούς αξιωματούχους, τα καθήκοντά τους ωστόσο συνέπιπταν εν μέρει με εκείνα των κοινών καγκελλαρίων¹²⁶, αφού είχαν αρμοδιότητα να συντάσσουν κάθε είδους δικαιοπραξία. Και ενώ τα αξιώματα του κοινού καγκελλαρίου και πρωτονοταρίου-αρχιερατικού πρωτονοταρίου¹²⁷ από το έτος 1800 σύμφωνα με τον Βισβίζη¹²⁸ παρουσιάζονται σαφώς διακεκριμένα, τους

124. Βλ. σχετ. Βισβίζης, Οί κοινοί καγκελλάριοι, 7.

125. Νικόλαος ιερέυς Παξιμάδης, ό πρωτονοτάριος: *Vat.Graec.* 2639 αρ. 5 (22 Απριλίου 1710), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 6 (8 Οκτωβρίου 1711)· ό πρωτονοτάριος Δρυμαλίας Μελισσηνός: *Vat.Graec.* 2639 αρ. 8 (3 Σεπτεμβρίου 1712), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 10 (5 Οκτωβρίου 1712), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 14 (13 Οκτωβρίου 1714)· βλ. και *Vat.Graec.* 2639 αρ. 80 (18 Αυγούστου 1754): ό πρωτονοτάριος Δρυμαλίας ως ἄλπιτρος, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 108 ([8] Μαρτίου 1482): Αντώνιος Μενδρινός πρωτονοτάριος, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 126 (20 Δεκεμβρίου 1555): Νικόλαος Καστελλᾶνος πρωτονοταριάδης.

126. Βλ. σχετ. Βισβίζης, Οί κοινοί καγκελλάριοι, 4.

127. Στον κώδικα δεν απαντάται αρχιερατικός πρωτονοτάριος αλλά μόνο στο έγγραφο *Vat.Graec.* 2639 αρ. 106 υπογράφει ένας επίτροπος αρχιερατικός.

128. Σύμφωνα με τον Βισβίζη, Οί κοινοί καγκελλάριοι 10, κατά το έτος 1805 κοινός καγκελλάριος Ναξίας (Μπούργου) ήταν ο Δημήτριος Κόκκος, αρχιερατικός δε πρωτονοτάριος ο Κωνσταντίνος Κόκκος. Σχετικά με το όνομα Κόκκος σε δικαστική απόφαση του έτους 1798 (14 Ιουνίου 1798 *Vat. Graec.* 2639 αρ. 106) ο Δημήτριος Κόκκος καντζελλάριος απαντά και ως μάρτυρας, ενώ ένας Κωνσταντίνος Κόκκος σε έγγραφο του 1753 (2 Ιανουαρίου 1753, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 75), όπως και σε έγγραφο του 1760 (23 Μαρτίου 1760, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 98) απαντά ως μάρτυρας. Ένας ηγούμενος Κόκκος απαντά επίσης ως μάρτυρας σε έγγραφο του 1752 (14 Αυγούστου 1752 *Vat. Graec.* αρ. 73) ενώ σε παλαιότερο έγγραφο του έτους 1572 (2 Νοεμβρίου 1572, *Vat. Graec.* αρ. 136) μαρτυρείται ως μάρτυρας ένας ακόμα Κόκκος, καντζελλάριος.

προηγούμενους αιώνες χρησιμοποιούνται οι διάφοροι τίτλοι εναλλάξ για το ίδιο αξίωμα ακόμη και για το ίδιο πρόσωπο¹²⁹. Για παράδειγμα το έτος 172[] ([...] *Vat.Graec.* αρ. 38) ο Σταυριανός Μιχαλίτζης υπογράφει ως πρωτονοτάριος και φανερός καντζελλάριος, ενώ σε έγγραφο του 1736 ο ίδιος νοτάριος (Σταυριανός Μιχαλίτζης) υπογράφει ως πρωτονοτάριος ἀρχιερατικὸς καὶ δημόσιος κατζελλάριος¹³⁰. Το έτος 1760 επίσης (23 Μαρτίου 1760 *Vat.Graec.* αρ. 98) ο Φραντζέσκος Μιχαλίτζης υπογράφει ως πρωτονοτάριος και καντζελλάριος. Τέλος το έτος 1806 ο Νικόλαος Καστελλάνος αντιγράφοντας έγγραφο του έτους 1555 (20 Δεκεμβρίου 1555, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 126) υπογράφει απλώς ως πρωτονοτοριάδης.

Τα καθήκοντα και οι αρμοδιότητες των κοινών καγκελλαρίων και των αρχιερατικών πρωτονοταρίων προσδιορίζονται αρκετά αναλυτικά από τις διατάξεις των Εθίμων της Νάξου¹³¹. Και για μεν τους πρώτους ορίζεται ότι κάθε κοινό πρέπει να έχει μία καγκελλαρία με επικεφαλής ένα καγκελλάριο, για δε τους δευτέρους αναφέρεται ότι ήσαν περισσότεροι του ενός χωρίς να προσδιορίζεται επακριβώς τον αριθμό τους¹³². Σε κάθε κοινότητα υπήρχε λοιπόν μία κοινή και δημοσία κα-

129. Σύμφωνα με τον Βισβίτση, Οί κοινοί καγκελλάριοι, 8 ο Ίωάννης Γᾶς κατά το έτος 1644 υπογράφει ως φανερός ἀρχιγραμματεὺς καὶ νοτάριος, το έτος 1645 ως νοτάριος καὶ κατζελλάριος, το έτος 1647 ως φανερός ἀρχιγραμματεὺς καὶ νοτάριος, το δε έτος 1648 ως φανερός κατζελλάριος καὶ νοτάριος (Στ. Κορρές, «Ανέκδοτα έγγραφα των Φράγκων της Νάξου», *Byzantinische Neugriechische Jahrbücher* 8 (1931), 271). Ο αυτός Γᾶς σε έγγραφο του έτους 1650 υπογράφει ως φανερός ἀρχιγραμματεὺς καὶ νοτάριος νομικὸς της μεγαλειοτάτης κοινότης Ναξίας (Π. Ζερλέντης, *Ιστορικά σημειώματα ἐκ τοῦ βιβλίου τῶν ἐν Νάξῳ Καπουκίνων, 1649-1753*, Ἑρμούπολη 1922, σ. 29).

130. Βλ. Π. Ζερλέντης, «Μετοίκησις Ἀλβανῶν εἰς Ἴον», *Νησιωτικὴ Ἐπετηρίς* 1 (1918), 157-159. Το επώνυμο Μιχαλίτζης απαντά σε έγγραφα από το 1539 (βλ. σχετ. Βισβίτσης, *Ναξιακά νοταριακά έγγραφα*, 39). Το όνομα είναι συχνότατο και σε Ναξιακά έγγραφα των χρόνων της Τουρκοκρατίας κυρίως από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Βλ. ανέκδοτο έγγρ. των ΓΑΚ, του έτους 1751, το οποίο υπογράφει επίσης ένας κατζελλάριος Μιχαλίτζης (Δ. Ζακυθηνός, «Κατάλογος τῆς συλλογῆς Περικλέους Ζερλέντου», *Ἐπετηρίς τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 13 (1937), 290).

131. Τις περισσότερες και ασφαλέστερες πληροφορίες για τους καγκελλαρίους Νάξου τις αντλούμε από τα Ἐθίμα της Νάξου της 24ης Ιουλίου 1810 [Λ. Σγούτας, «Τὰ Ἐθίμα τῆς Νάξου τῆς 24ης Ἰουλίου 1810» *Θέμις (Επιθεώρησις τῆς ἑλληνικῆς, πολιτικῆς, ἐμπορικῆς καὶ διοικητικῆς νομοθεσίας)*, 5 (1852), (στο εξής, *Θέμις*, Σγούτα), 134 ἐπ. ειδικότερα 144 ἐπ. (§§ 16-18)] και από έγγραφο της 31ης Ιουλίου 1827 των κατοίκων του νησιού προς την Αντικυβερνητικὴν Επιτροπὴν της Ελλάδας· βλ. σχετ. Ἰ. Βισβίτσης, *Ἡ πολιτικὴ δικαιοσύνη κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν*, Ἀθήνα 1941, (στο εξής Βισβίτσης, *Ἡ πολιτικὴ δικαιοσύνη*), σ. 524· πρβλ. Βισβίτσης, *Οἱ κοινοὶ καγκελλάριοι*, 4.

132. Το παραπάνω έγγραφο της 31 Ιουλίου 1827 των κατοίκων της νήσου προς την Αντικυβερνητικὴν Επιτροπὴ της Ελλάδος, καθορίζει επακριβώς τον αριθμό και των αρχιερατικών πρωτονοταρίων όπως και την έδρα τους και προσθέτει την πληροφο-

γκελλαρία και μία αρχιερατική πρωτονοταρία. Καντζελλαρίες επίσης καλούνταν και οι γραμματείες των προξενείων, και κατ' επέκτασιν οι πρόξενοι ή οι γραμματείς τους καγκελλάριοι (*chanceliers*). Όπως προκύπτει από δικαιοπρακτικό έγγραφο του έτους 1736 (6 Νοεμβρίου 1736, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 42: Ομολογία παραίτησης από αξιώσεις για έξοδα περίθαλψης, το οποίο συντάσσει ο Χρυσής Ντερεμόν, Κόνσολος Φράντζας) οι πρόξενοι συνέτασσαν συμβόλαια όταν ο ένας εκ των συμβαλλομένων ήταν ξένος υπήκοος, ενδεχομένως και μεταξύ εντοπίων¹³³.

Προς διάκριση των διαφόρων αυτών καγκελλαριών οι κοινοτικές καγκελλαρίες ονομάζονταν κοινές, φανερές¹³⁴, οι δε κοινοτικοί καγκελλάριοι της Νάξου προσέδεται στον τίτλο τους λέξεις όπως φανερός¹³⁵, δημόσιος¹³⁶ ή συνήθως κοινός¹³⁷, δηλαδή της κοινότητας, μεταφράζοντας προφανώς το *cancellarius communis* των ιταλικών πόλεων¹³⁸. Πρώτη κοινή καγκελλαρία και πρωτονοταρία ήταν των Λατίνων του Κάστρου, δεύτερη των Γραικών του Μπούργου και τρίτη αυτή των χωρίων της Νάξου της Δρυμαλίας. Όσον αφορά στη σύνταξη πωλητηρίων, προικοσυμφώνων και διαθηκών, τα οποία επρόκειτο να συνταχθούν σε χωριά απομακρυσμένα από τις έδρες των κοινών καγκελλαριών ή των αρχιερατικών πρωτονοταριών, κάθε χωριό είχε το δικαίωμα να εκλέξει έναν

ρία, ότι τα υπουργήματα των καγκελλαριών και των πρωτονοταριών είχαν αποκατασταθεί από αρχαιοτάτων χρόνων· βλ. σχετ. Βισβίξης, Οί κοινοί καγκελλάριοι, 5.

133. Βλ. σχετ. Βισβίξης, Οί κοινοί καγκελλάριοι, 9.

134. 7 Αυγούστου 1597, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 157: *φανερή καντζελλαρία*.

135. Ενδεικτικά αναφέρονται *Vat.Graec.* 2639 αρ. 9 (2 Μαΐου 1714), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 11 (9 Ιουνίου 1713), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 17 (24 Απριλίου 1715), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 18 (9 Μαΐου 1715), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 29 (31 Αυγούστου 1720), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 30 (15 Σεπτεμβρίου 1720), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 32 (2 Νοεμβρίου 1720), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 38 ([] 172 [.]).

136. 17 Ιουλίου 1574, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 137: *πα(πα) γιανούλ(ης) κωνστάντιος δημόσιος υπό βασιλικ(ῆς) ἐξουσί(ας)*. Οι δημόσιοι νοτάριοι εκλέγονταν από τους άριστους με τη ψήφο των πολιτών· βλ. σχετ. Βισβίξης, Ἡ πολιτική δικαιοσύνη, σ. 524 αρ. 702).

137. Ενδεικτικά αναφέρονται *Vat.Graec.* 2639 αρ. 43 ([] Φεβρουαρίου 1741), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 45 (11 Σεπτεμβρίου 1741), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 47 (28 Ιανουαρίου 1742), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 50 (1 Απριλίου 1742), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 51 (9 Απριλίου 1742), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 52 (2 Νοεμβρίου 1741), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 53 (14 Μαΐου 1744), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 55 (25 Σεπτεμβρίου 1744), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 56 ([] 1747), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 62 (29 Νοεμβρίου 1747).

138. Βλ. σχετ. Δ. Πασχάλης, Ἡ Ἄνδρος, Αθήνα 1927, τ. Β', σ. 343· του ιδίου, «Πρόξενοι καὶ Προξενεῖα εἰς τὰς νήσους ἐπὶ Τουρκοκρατίας», στον τόμο Ἡμερολόγιο τῆς Μεγάλῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1931, 447 και Βισβίξης, Ἡ πολιτική δικαιοσύνη, σ. 374· πρβλ. Βισβίξης, Οί κοινοί καγκελλάριοι, 7.

εγγράμματο και ειδήμονα των νόμων¹³⁹, κατά κανόνα κληρικό¹⁴⁰ ή μοναχό¹⁴¹, ο οποίος με γράμμα του κοινού καγκελλάριου της περιφέρειας του διοριζόταν γραφέας-νοτάριος, υποχρεωνόταν όμως έπειτα να παρουσιάσει τα έγγραφα αυτά στην κοινή καγκελλάρια για να επικυρωθούν από τον κοινό καγκελλάριο και να καταγραφούν στον κοινό κώδικα. Υπάρχουν όμως και πολλά αυτοτελή πρωτότυπα συμβολαίων συνταγμένα από χωρεπισκόπους¹⁴², τα οποία είναι άγνωστο, εάν μετεγράφησαν σε καγκελλαριακούς ή νοταριακούς κώδικες¹⁴³.

Κατά την άποψη που έχει αναπτύξει ο Ι. Βισβίτζης η διατήρηση του δικαίου από τον ελληνικό πληθυσμό των Κυκλάδων οφείλεται εν μέρει στην ανάπτυξη του «αὐθιγενοῦς» αυτού δεσμού των κοινοτήτων, στο πλαίσιο του οποίου λειτουργούσε ένα πολύ καλά ρυθμισμένο καγκελλαριακό και νοταριακό σύστημα, αρμόδιο για την καταγραφή των συμβολαιογραφικών και κοινοτικών εγγράφων αλλά και των δικαστικών αποφάσεων¹⁴⁴. Επί Τουρκοκρατίας ωστόσο και σε αντίθεση με την προγενέστερη περίοδο πρέπει να εξέλειπαν από την Νάξο μορφωμένοι νομικοί, τουλάχιστον, όπως δείχνει η πληροφορία του Lichtle¹⁴⁵, αλλά και όπως προκύπτει από τα διασωθέντα νοταριακά έγγραφα. Αντιθέτως

139. Βλ. σχετ. Βισβίτζης, Οί κοινοί καγκελλάριοι, 6.

140. Vat.Graec. 2639 αρ. 6 (8 Οκτωβρίου 1711): Νικόλαος ἱερεὺς Παξιμάδης ὁ Πρωτονοτάριος Ἀξίας, Vat.Graec. 2639 αρ. 3 (25 Αυγούστου 1706): Στέφανος ἱερεὺς Μελισσουργός, Vat.Graec. 2639 αρ. 12 (16 Δεκεμβρίου 1712): Γρηγόριος ἱερομόναχος Βάβουλας καὶ πρωτέκδικος (εκκλησιαστικός τίτλος που απονεμόταν στον πρεσβύτερο διάκονο).

141. Vat.Graec. 2639 αρ. 152 (19 Σεπτεμβρίου 1594): Σεραφεῖμ ἱερομόναχος Κουντούρης καὶ κοινὸς γραφέας καὶ ἐφημέριος τοῦ χωρίου· βλ. επίσης Vat.Graec. 2639 αρ. 123 (20 Νοεμβρίου 1552): Μακάριος ἱερομόναχος χωρεπίσκοπος Ἀξίας.

142. Vat.Graec. 2639 αρ. 149 (13 Φεβρουαρίου 1591): Μανουὴλ χωρεπίσκοπος ὁ Σπανός, Vat.Graec. 2639 αρ. 66 (18 Οκτωβρίου 1749): Νικόδημος χωρεπίσκοπος καὶ καθηγούμενος τοῦ μοναστηρίου ὡς μάρτυρας σε ἔγγραφο που αφορά ανταλλαγή του ἔτους 1749. Ὡς προς το βαθμὸ της ιερατικής τους εξουσίας οἱ χωρεπίσκοποι των Κυκλάδων ἐπὶ Τουρκοκρατίας πρέπει να εἶχαν το βαθμὸ του πρεσβυτέρου καὶ ὄχι του επισκόπου· πρβλ. Βισβίτζης, Οἱ κοινοί καγκελλάριοι, 7.

143. Βλ. Vat.Graec. 2639 αρ. 6 [171[1]: Μάρκος ἱερεὺς Σπανὸς πρωτόπαπας Δρυμαλίας ἐκοπιάρισα τὸ παρὸν ἐκ τοῦ καθολικοῦ τὸ δὲ πρωτότυπον ἀνέμεινεν εἰς ἡμᾶς φυλάσσοντάς το εἰς τὲς πρᾶξεις μου διὰ φύλαξιν· το ἔτος 1689 ἑνας Μακάριος ἱερομόναχος χωρεπίσκοπος Ἀξίας μεταγράφει ἔγγραφο του ἔτους 1552 (20 Νοεμβρίου 1552, Vat.Graec. 2639 αρ. 123) που αφορά ἐλευθερία ἀπὸ μισιάρικο παντοτινὸ ἐκ του πρωτοτύπου (1552)· πρβλ. Βισβίτζης, Οἱ κοινοί καγκελλάριοι, 6.

144. Βλ. σχετ. Ι. Βισβίτζης, «Τὸ πρόβλημα τῆς Ἱστορίας τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου», Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου 6 (1955), (στο ἐξῆς, Βισβίτζης, Μεταβυζαντινὸ δίκαιο), ἐιδικότερα δε 143.

145. Βλ. σχετ. Miller, Lichtle's Description, 449.

κατά τη βεβαίωση του Sauger¹⁴⁶ πρέπει να υπήρξαν Νάξιοι κληρικοί μορφωμένοι.

Όπως προκύπτει από το πλήθος των σωζομένων δικαιοπρακτικών εγγράφων που μας έχουν παραδοθεί οι καγκελλάριοι και νοτάριοι επί Τουρκοκρατίας ήσαν προσηλωμένοι στους τύπους των αρχαιότερων εγγράφων, τους οποίους τροποποιούσαν προσαρμόζοντάς τους στις νομικές σχέσεις που είχαν διαμορφωθεί. Στο πλαίσιο αυτό οι νοτάριοι στις περιπτώσεις μεταβίβασης της κυριότητας μεταχειρίζονται τους όρους *ἐνδύνεται*¹⁴⁷, *ἐγδύνεται*¹⁴⁸ και *ἀπογδύνεται*¹⁴⁹, χρησιμοποιώντας όρους που ανατρέχουν σε προϋπάρχοντες φεουδαρχικούς δεσμούς, παρόλο που πρόκειται για απλές πωλήσεις ακινήτων¹⁵⁰. Άλλωστε την εποχή αυτή και η ίδια η έννοια του φεούδου ως στοιχείου του φεουδαλικού συστήματος ανήκε στην ιστορία, έχοντας προσλάβει πλέον χαρακτήρα ιδιωτικών καθαρώς και ανεξαρτήτων κτήσεων¹⁵¹.

146. Σύμφωνα με μαρτυρία του P. Sauger, *Histoire nouvelle des anciens ducs et autres souverains de l'Archipel*, Paris 1669, 370 οι κληρικοί αυτοί σπούδαζαν Θεολογία στο σεμινάριο του Αγίου Αθανασίου της Ρώμης με έξοδα του Πάπα, όταν όμως επέστρεφαν στο νησί γίνονταν εχθροί της Ρωμαϊκής Εκκλησίας. Στο παραπάνω σεμινάριο πρέπει να είχε σπουδάσει και ο Νάξιος λόγιος Φραγκίσκος Κόκκος, ο οποίος στη συνέχεια ασπάσθηκε τον καθολικισμό στη Ρώμη· πρβλ. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 73 (14 Αυγούστου 1752), όπου το όνομα Κόκκος αναφέρεται σε ηγούμενο και *Vat.Graec.* 2639 αρ. 136 (2 Νοεμβρίου 1752), όπου το ίδιο όνομα αναφέρεται σε νοτάριο· πρβλ. Βισβίξης, Οί κοινοί καγκελλάριοι, 14 σημ. 4.

147. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 3 (25 Αυγούστου 1706), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 17 (24 Απριλίου 1715), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 21 (18 Δεκεμβρίου 1718), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 43 ([] Φεβρουαρίου 1741), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 98 (23 Μαρτίου 1760), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 100 (6 Ιανουαρίου 1762), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 140 (22 Φεβρουαρίου 1580), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 153 (25 Οκτωβρίου 1594).

148. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 17 (24 Απριλίου 1715), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 19 (27 Μαΐου 1715), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 21 (18 Δεκεμβρίου 1718), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 24 (25 Μαρτίου 1719), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 26 (25 Ιουνίου 1719), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 29 (31 Αυγούστου 1720), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 35 (29 Ιουνίου 1722), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 39 ([] 1732), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 44 (5 Ιουνίου 1741), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 72 (30 Ιουλίου 1752), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 73 (14 Αυγούστου 1752), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 77 (15 Δεκεμβρίου 1753), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 79 (1 Δεκεμβρίου 1753), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 100 (6 Ιανουαρίου 1762), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 132 (6 Αυγούστου 1568), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 153 (25 Οκτωβρίου 1594), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 158 (22 Δεκεμβρίου 1598).

149. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 3 (25 Αυγούστου 1706), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 6 (8 Οκτωβρίου 1711), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 21 (18 Δεκεμβρίου 1718), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 35 (29 Ιουνίου 1722).

150. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 2 (18 Νοεμβρίου 1705): ... γυμνοῦται καὶ ἀποξενώνεται ἡ αὐτὴ ἀρχόντισσα καὶ οἱ διάδοχοί της ἀπὸ τὴν λεγομένην καυκάραν καὶ ἀπὸ πασῶν τῶν δικαιωμάτων της...· πρβλ. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 3 (25 Αυγούστου 1706): ... ἐκδύνεται καὶ ἀπογδύνεται ἀπὸ τὸ αὐτὸ σπίτι.

151. Βισβίξης, Οί κοινοί καγκελλάριοι, 14-15.

Οι νομικοί όροι που χρησιμοποιούνται από όλους αυτούς τους νοτάριους αποτελούν κατά ένα μεγάλο μέρος τους ακουστική μεταγραφή στα ελληνικά ιταλικών νομικών όρων¹⁵², ενώ η ίδια τακτική ακολουθείται και στις απλούστερες λέξεις¹⁵³. Χρησιμοποιούνται επίσης και μεταδά-

152. Βλ. ενδεικτικά *ἄλπιτροι*=*arbitri* (Vat.Graec. 2639 αρ. 38, 46, 51, 55, 80, 86, 88), *ἄμπιτο θιντουάλε*=*abito viduale* (Vat.Graec. 2639 αρ. 36, 37, 48), *ἀνουλάρω*=*annulare* (Vat.Graec. 2639 αρ. 71a, 76), *γγιούστε*=*giusto* (Vat.Graec. 2639 αρ. 111), *γιρουσδίτζιο*=*giurisdizione* (Vat.Graec. 2639 αρ. 43), *δονατζιόνε*=*donazione* (Vat.Graec. 2639 αρ. 80), *ἐστιματζιόν* (Vat.Graec. 2639 αρ. 142, 142a), *ικάμπιο*, *ιγκάμπιο*=*in cambio* (Vat.Graec. 2639 αρ. 41, 112), *ικάντος*=*incanto* (Vat.Graec. 2639 αρ. 131, 135), *ιναμπελάμπιλε*=*inappellabile* (Vat.Graec. 2639 αρ. 38, 46), *ινστρουμέντο*=*instrumentum* (Vat.Graec. 2639 αρ. 11, 142), *ιντάνο*=*in danna* (Vat.Graec. 2639 αρ. 135), *ιντερέσσο*=*interesse* (Vat.Graec. 2639 αρ. 61, 135), *ιμμόπιλη*=*immobile* (Vat.Graec. 2639 αρ. 152), *ισόλιτοι*=*insolidum* (Vat.Graec. 2639 αρ. 21), *καπιτάλε*=*capitale* (Vat.Graec. 2639 αρ. 53), *κολλητεράνος*=*collaterano* (Vat.Graec. 2639 αρ. 35, 72, 83, 128), *κομπρομέσο*=*compromesso* (Vat.Graec. 2639 αρ. 46, 47, 55, 80, 129), *κομμέσος*=*commesso* (Vat.Graec. 2639 αρ. 45, 139), *κοντάνα*=*condanna* (Vat.Graec. 2639 αρ. 14, 38, 76, 100, 121, 128, 152), *κοντιτζιόνε*=*condizione* (Vat.Graec. 2639 αρ. 1, 4, 20, 113, 116, 117, 145, 154), *κοντενατζιόν*=*condannazione* (Vat.Graec. 2639 αρ. 127, 133, 135, 151, 156, 158), *κοντέντος*=*contento* (Vat.Graec. 2639 passim), *κουμεσσάριος*=*commessario* (Vat.Graec. 2639 αρ. 117), *λεγίτιμα*=*legitima* (Vat.Graec. 2639 αρ. 152), *λεγάτο*=*legato* (Vat.Graec. 2639 αρ. 117), *μπενεφίτζιο*=*beneficio* (Vat.Graec. 2639 αρ. 125, 126, 138), *μόμπιλε-στάμπιλε*=*moble-stabile* (Vat.Graec. 2639 αρ. 145), *ὀζάντζα*=*usanza* (Vat.Graec. 2639 αρ. 129, 156), *ὀμπλιγάρω*=*obligare* (Vat.Graec. 2639 passim), *ὀμπλιγατζιόν*=*obbligazione* (Vat.Graec. 2639 αρ. 111, 115), *πατριμόνιο*=*patrimonio* (Vat.Graec. 2639 αρ. 4, 20), *ποινή*=*pena* (Vat.Graec. 2639 passim), *ποσσεδέρω*=*possedere* (Vat.Graec. 2639 αρ. 80, 88, 90, 94, 11, 123, 152, 155), *πρετέντέρω*=*pretendere* (Vat.Graec. 2639 αρ. 6, 42, 80, 91, 98, 153), *πρετεστέρω*=*protestare* (Vat.Graec. 2639 αρ. 40), *πριβιλέγιο*=*privilegio* (Vat.Graec. 2639 αρ. 108, 117, 152), *προμετάρω*=*promettere* (Vat.Graec. 2639 αρ. 111, 118, 135, 153), *ρενοντζιάρω*=*παραιτούμαι* (Vat.Graec. 2639 αρ. 136), *ρεσαλβάρω*=*resalvare* (Vat.Graec. 2639 αρ. 119, 141, 142), *ριφάρω*=*rifare* (Vat.Graec. 2639 αρ. 23, 132), *ρεφουδάρω*=*refutare* (Vat.Graec. 2639 αρ. 23, 132), *ρεσαρτζιμέντο*=*risarcimento* (Vat.Graec. 2639 αρ. 24), *ριτζεπούτα*=*ricevuta* (Vat.Graec. 2639 αρ. 9, 62, 93), *στίμα*=*stima* (Vat.Graec. 2639 αρ. 142, 142a), *τάνσα*=*tassa* (Vat.Graec. 2639 αρ. 68, 70, 72, 81, 84), *τεφερέντζια*=*differeza* (Vat.Graec. 2639 αρ. 119), *φερμάρω*=*fermare* (Vat.Graec. 2639 αρ. 144).

153. Ενδεικτικά αναφέρονται *ἄπέντε*=*absente* (Vat.Graec. 2639 αρ. 117), *βαλόρε*=*valore* (Vat.Graec. 2639 αρ. 131), *βούλα*=*boulla* (Vat.Graec. 2639 αρ. 9, 14, 15, 110), *βουτζί*=*butti* (Vat.Graec. 2639 αρ. 1, 43), *γαλονάδος*=*gallone* (Vat.Graec. 2639 αρ. 43), *καβαλλιέρος*=*cavalliere* (Vat.Graec. 2639 αρ. 115), *καδενέτα*=*cadena* (Vat.Graec. 2639 αρ. 30, 43), *καδέρω*=*cadere* (Vat.Graec. 2639 αρ. 125, 126), *καντούνι*=*cantone* (Vat.Graec. 2639 αρ. 43, 69, 124, 139), *καριόλα*=*carriola* (Vat.Graec. 2639 αρ. 43), *κασέλα*=*cassela* (Vat.Graec. 2639 αρ. 27, 30, 43, 109), *κολαΐνα*=*collana*, *collanina* (Vat.Graec. 2639 αρ. 1, 30, 36, 43), *κομοτητά*=*comodita* (Vat.Graec. 2639 αρ. 151), *κομπλίρω*=*complire* (Vat.Graec. 2639 αρ. 135, 136, 137), *κομφινάρω*=*confinare* (Vat.Graec. 2639 αρ. 107, 156).

νιες λέξεις όπως άουντέντικο=autentico (από το αὐθεντικό), αλλά και με λατινικούς χαρακτήρες ιταλικές λέξεις¹⁵⁴, όπως και αρχαίοι τύποι της ελληνικής γλώσσας, όπως για παράδειγμα *ἀραί* παράλληλα με το δημοτικό τύπο *κατάρεις*¹⁵⁵. Το ίδιο ισχύει και με τους νομικούς όρους από την τουρκική γλώσσα¹⁵⁶, όπως επίσης και με τις τουρκικές λέξεις¹⁵⁷.

IV. Η απονομή της δικαιοσύνης

Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας στο νησιωτικό χώρο και ειδικότερα στην Νάξο, η δικαιοσύνη απονέμεται¹⁵⁸ κατά πρώτον από τις δικαστικές αρχές του κυρίαρχου (καδήδες), οι οποίες εφαρμόζουν μουσουλμανικό δίκαιο χωρίς όμως να αποκλείεται σε ορισμένες περιπτώσεις η εφαρμογή από αυτές και τοπικών εθίμων¹⁵⁹. Κατά δεύτερο λόγο

κονφίνες=confine (Vat.Graec. 2639 αρ. 123), κονσενιάρω=consegnare (Vat.Graec. 2639 αρ. 50), κριδέντζα=credenza (Vat.Graec. 2639 αρ. 43, 63), λίμπρο=libro (Vat.Graec. 2639 αρ. 125, 126), μαλίτζια=malizia (Vat.Graec. 2639 αρ. 118), μαρνέρης=marinaro, marinaio (Vat.Graec. 2639 αρ. 18), μεντζάνα=mezana (Vat.Graec. 2639 αρ. 1, 34, 43), μετζαρόλα=mezzaruola (Vat.Graec. 2639 αρ. 141), μονέδα=moneda (Vat.Graec. 2639 αρ. 71, 72, 74), μπουγάδα=bucata (Vat.Graec. 2639 αρ. 18), ντισκοῦστο=discusso (Vat.Graec. 2639 αρ. 34), ντοτόρε=dottore (Vat.Graec. 2639 αρ. 45), ντουζίνα=dozzina (Vat.Graec. 2639 αρ. 43), όπίνιον=opinion (Vat.Graec. 2639 αρ. 129) όφφίτζιο=offcio (Vat.Graec. 2639 αρ. 145), πασίφικο=pacifico (Vat.Graec. 2639 αρ. 152), πάσκουλο=pascolo (Vat.Graec. 2639 αρ. 43), πέζο=peso (Vat.Graec. 2639 αρ. 146, 153, 158), πέρ κάζος=per caso (Vat.Graec. 2639 αρ. 125, 126, 146), πρέζιον=prezzo (Vat.Graec. 2639 αρ. 127, 131, 155), σκάρσιτα=scarsita (Vat.Graec. 2639 αρ. 92), σπόρκο=sporco (Vat.Graec. 2639 αρ. 72, 73, 82, 83).

154. Όπως affermo (Vat.Graec. 2639 αρ. 41, 42, 63, 65, 91), confermo (Vat.Graec. 2639 αρ. 67), eregistrato (Vat.Graec. 2639 αρ. 145), figlia (Vat.Graec. 2639 αρ. 152), sacerdote (Vat.Graec. 2639 αρ. 91), testimonianza (Vat.Graec. 2639 αρ. 154) κ.ά.

155. Vat.Graec. 2639 αρ. 108, 112.

156. άμανάτι=emanet (Vat.Graec. 2639 αρ. 57, 63), ζάπτι=zapt (Vat.Graec. 2639 αρ. 8, 16, 32, 39, 66, 72, 98, 100, 105), ιμπρά=ibra (Vat.Graec. 2639 αρ. 101), καβούλι=kabul (Vat.Graec. 2639 αρ. 96), μούλκι=mulk (Vat.Graec. 2639 αρ. 43, 99), σούλφι=sulh (Vat.Graec. 2639 αρ. 6, 44, 48, 101), φιραέτι=feragat (Vat.Graec. 2639 αρ. 98) χαράτζι=harac (Vat.Graec. 2639 αρ. 119, 123, 128, 143, 146, 153, 155, 158), χοντζέτι=hüccet (Vat.Graec. 2639 αρ. 153, 154, 156, 158).

157. γεντίκι=yedek (Vat.Graec. 2639 αρ. 98, 99), καϊκι=kayik (Vat.Graec. 2639 αρ. 42), καμούχι=kemha, kimha (Vat.Graec. 2639 αρ. 43), μακαρανιτζίδικο=makarnaci (Vat.Graec. 2639 αρ. 98), μεσούτι=mechut (Vat.Graec. 2639 αρ. 98), ρουφέτι=rufeka (Vat.Graec. 2639 αρ. 99), σεπέτι=sepet (Vat.Graec. 2639 αρ. 43), συρμαγιά=sermaye (Vat.Graec. 2639 αρ. 41, 98, 99), χαλατάδικο=xalat (Vat.Graec. 2639 αρ. 98).

158. Βλ. σχετ. με την απονομή της δικαιοσύνης Τουρτόγλου, *Η Νομολογία τών Κριτηρίων*, σ. 46 έπ.

159. Γ. Μάουρερ, *Ό Έλληνικός Λαός* (μετάφρ. Ε. Καραστάδη), τ. Α', Αθήναι 1943, σ. 86 και 97· πρβλ. Τουρτόγλου, *Η Νομολογία τών Κριτηρίων*, σ. 46 σημ. 11.

η δικαιοσύνη απονέμεται από τις εκκλησιαστικές αρχές και κοινοτικές αρχές και από τους διαιτητές ή αιρετούς κριτές¹⁶⁰. Η συνύπαρξη όλων αυτών των δικαιοδοτικών αρχών εξ ορισμού οδηγούσε στην προσαρμογή των αποφάσεων των διοικητικών οργάνων στις συνθήκες της εποχής.

Η ενίσχυση των κοινοτικών αυτών δικαιοδοτικών αρμοδιοτήτων εντάσσεται μέσα στα πλαίσια της αναγνώρισης από τον κατακτητή ενός καθεστώτος ευρείας τοπικής αυτοδιοίκησης, αναγνώριση η οποία εκδηλώθηκε, όπως ήδη έχει αναφερθεί, με την παραχώρηση προνομιακών ορισμών (ακτιναμέδες), οι οποίοι μεταξύ των άλλων περιελάμβαναν και ειδικές δικαστικές προνομιακές παραχωρήσεις: Ρύθμιση των δικαστικών διαφορών χωρίς παρέμβαση των Τούρκων καδήδων, από πρόσωπα της εκλογής των νησιωτών, αναγνώριση όλων των δικαιοπραξιών και διαιτησιών που είχαν γίνει έως το 1580 ως αμετακλήτων, εκδίκαση των εφέσεων επί υποθέσεων που είχαν ήδη εκδικασθεί πρωτοβάθμια σύμφωνα με τα τοπικά δίκαια (ακτιναμές Μουράτ Γ' έτους 1580), αναγνώριση στους Ναξίους δικαιώματος εκλογής χριστιανού δραγομάνου, νέα αναγνώριση όλων των προηγούμενων δικαστικών αποφάσεων και αγοροπωλησιών, κατοχύρωση της ανθρωπινότερης μεταχείρισης των φυλακισμένων (ακτιναμές προς Ναξίους έτους 1628/9), αναγνώριση του δικαιώματος κυριότητας, κατοχύρωση της δυνατότητας των κατοίκων να κληροδοτούν την κινητή και ακίνητη περιουσία τους κατά βούληση, απαγόρευση των επεμβάσεων των καδήδων σε υποθέσεις εκτός της δικαιοδοσίας τους και στέρηση του δικαιώματος ανατροπής των δικαστικών αποφάσεων των τοπικών κριτηρίων, αναγνώριση της ισχύος των δικαστικών αποφάσεων των τοπικών κριτηρίων (ακτιναμές Ιμπραήμ Α' έτους 1646 προς τα νησιά της Νάξου, Άνδρου, Μήλου, Πάρου Σαντορίνης και Σίφνου)¹⁶¹.

Στις σωζόμενες επομένως αποφάσεις των κοινοτικών κριτηρίων, οι οποίες εμφανίζονται κυρίως από τον 17ο αιώνα και εφεξής¹⁶², οι κοινοτικές αρχές εκδικάζουν όχι μόνον το ευρύτατο φάσμα των πολιτικών υποθέσεων που δεν ενέπιπταν στη δικαιοδοσία των εκκλησιαστικών αρχών, αλλά και ένα σημαντικό μέρος ποινικών υποθέσεων¹⁶³. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις τα δικαιοδοτικά όργανα των υποδούλων δεν δίστα-

160. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 38 ([] 172[]), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 55 (25 Σεπτεμβρίου 1744), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 80 (18 Αυγούστου 1754), *Vat.Graec.* 2639 80a (21 Αυγούστου 1754).

161. Βλ. Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, *Η νομική προστασία της γονικής περιουσίας*, σσ. 34-35 όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

162. Βλ. σχετ. Μ. Τουρτόγλου, «Η Νομολογία τῶν Κριτηρίων τῆς Νάξου (17ος-19ος αἰ.)», *Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τ. 4, Ἀθήνα 2004, (στο εξής, Τουρτόγλου, *Η Νομολογία τῶν Κριτηρίων τῆς Νάξου*), σσ. 91-178.

163. Βλ. Μ. Τουρτόγλου, «Περί τῆς Ποινικῆς Δικαιοσύνης ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ μετ' αὐτὴν μέχρι καὶ τοῦ Καποδιστρίου», *Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τ. 1, Ἀθήνα-Κομοτηνὴ 1984, σ. 93 ἐπ.

σαν να χαρακτηρίσουν ως επίμεμπτη την προσφυγή στα δικαστήρια του κατακτητή, περιλαμβάνοντας παρόμοια δέση ακόμη και στις γραπτές κωδικοποιήσεις των εθίμων τους¹⁶⁴. Παρά ταύτα όμως, οι προσφυγές των υποδούλων στους αξιωματούχους του κυριάρχου για την εκδίκαση των διαφορών τους δεν έλειψαν κατά την Τουρκοκρατία, αν και επιβαρύνονταν με υπέρογκα έξοδα¹⁶⁵. Στο πλαίσιο της απονομής του δικαίου από τους οθωμανούς, εάν οι ενδιαφερόμενοι προσέφευγαν «αυτοδελήτως»¹⁶⁶ στην κρίση του οθωμανού δικαστή, και μάλιστα αποδέχονταν ως ορδή την απόφασή του, δεν υπήρχε η δυνατότητα ανατροπής της.

Ο καδής¹⁶⁷ επίσης, στο πλαίσιο της δικαιοδοσίας του εξέδιδε χοτζέτια (hüccet)¹⁶⁸, δηλαδή έγγραφους τίτλους ιδιοκτησίας ακινήτων που παρέχονταν στον αγοραστή ύστερα από πρωτοβουλία του πωλητή, με τη μορφή της δικαστικής αποφάσεως. Τα μέρη λοιπόν κατέφευγαν στον

164. Κατά τους «Πολιτικούς και θαλασσοεμπορικούς νόμους» της Ύδρας του 1818· βλ. σχετ. Γ. Ροδολάκης, «Η ναυτική νομοθεσία της Ύδρας (1803-1818) τα Θεσπίσματα, οι Πολιτικοί και Θαλασσοεμπορικοί νόμοι, οι Θαλασσοεμπορικοί νόμοι», *Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης Ιστορίας Ελληνικού Δικαίου* 38 (2004), 281 (άρθρο 18)· πρβλ. Τουρτόγλου, *Η Νομολογία των Κριτηρίων*, σ. 42 σημ. 4.

165. Άρθρο 20 ο.π. Ροδολάκης.

166. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 153 (25 Οκτωβρίου 1594): ... *όποτε θέλουν να κάμουν χοτζέτι...*

167. Βλ. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 5 (22 Απριλίου 1710), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 9 (2 Μαΐου 1714), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 14 (13 Οκτωβρίου 1714), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 153 (25 Οκτωβρίου 1594), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 154 (19 Φεβρουαρίου 1596), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 156 (7 Νοεμβρίου 1597), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 158 (22 Δεκεμβρίου 1598). Πρβλ. ωστόσο Γ. Πετρόπουλος, *Η Ιστορία του Έλληνικού Δικαίου μέχρι το 1821*, Αθήναι 1934, σ. 107· του ιδίου, *Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου*, Αθήνα 1944, σ. 263· του ιδίου, *Ιστορική Εισαγωγή στις Πηγές του Έλληνικού Δικαίου*, Αθήναι 1961, σσ. 118-119, σύμφωνα με τον οποίο ο καδής εφαρμόζε το δίκαιο των αντίδικων υποδούλων Ελλήνων, λόγω της ισχύος στο Οθωμανικό κράτος της «προσωπικότητας του δικαίου». Πρβλ. σχετ. Βισβίζης, *Τινά περί των προικίων έγγραφων*, 6 σημ. 3 σύμφωνα με τον οποίο ο καδής και τα τουρκικά δικαστήρια εν γένει δεν είχαν αρμοδιότητα να δικάσουν επί γαμικών και εκ διαθηκών κληρονομικών διαφορών, κλήρου κ.λπ., γιατί αυτό τους είχε απαγορευθεί από τους εκδοθέντες προνομιακούς ορισμούς με βάση το Κοράνιο (ακτιναμέδες).

168. Βλ. σχετ. Ε. Παπαγιάννη, *Η νομολογία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου σέ θέματα περιουσιακού δικαίου Ι*, Αθήνα 2010, σσ. 64-66· Σ. Τζωρτζακάκη-Τζαρίδου, *Οθωμανικό κτηματολόγιο και τίτλοι ιδιοκτησίας, Επιστημονική Επετηρίδα Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης* 3 (1982), 33 επ· Γ. Νάκου, *Τό νομικό καθεστώς των τέως οθωμανικών γαιών 1821-1912*, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 200-202, 335· Βισβίζης, *Τινά περί των νομικών εθίμων*, 237. Βλ. επίσης *Vat.Graec.* 2639 αρ. 15 (29 Οκτωβρίου 1714), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 34 (9 Απριλίου 1722), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 153 (25 Οκτωβρίου 1594), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 154 (19 Φεβρουαρίου 1596), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 156 (7 Νοεμβρίου 1597), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 158 (22 Δεκεμβρίου 1598).

καδή για περαιτέρω διασφάλιση της αγοροπωλησίας ... νὰ κάμου χοτζέ-
τι¹⁶⁹. Παρά ταύτα υπήρχε η δυνατότητα ανατροπής¹⁷⁰.

Εκτός βέβαια από τα τουρκικά, κοινοτικά¹⁷¹ ή εκκλησιαστικά κριτήρια, οι υπόδουλοι μπορούσαν να επιλύσουν τις διαφορές τους με τη βοήθεια αιρετών κριτών¹⁷², πρακτική ιδιαίτερα διαδεδομένη κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας¹⁷³. Οι ενδιαφερόμενοι αντίδικοι υποβάλλονταν με τη βούλησή τους στη διαιτησία¹⁷⁴ και για το λόγο αυτό συντασσόταν συνυποσχετικό ενώπιον του καντζηλλιέρη και των μαρτύρων. Σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις για να περιφρουρηθεί το κύρος της διαιτητικής αποφάσεως¹⁷⁵, ο διάδικος που δεν συμμορφωνόταν απειλούνταν και με ποινική ρήτρα.¹⁷⁶ Έτσι για παράδειγμα σε συνυποσχετικό του έτους 1734 το ενδιαφέρον εστιάζεται στο ότι ορίζονται μαρίτιμοι άλπιτροι για τη διευθέτηση διαφοράς από ναυτικό δάνειο που δεν μπορούσε να αποπληρωθεί λόγω κατα-

169. Vat.Graec. 2639 αρ. 153 (25 Οκτωβρίου 1594): ... όποτε θέλουν νὰ κάμουν χοτζέτι...· Vat.Graec. 2639 αρ. 154 (19 Φεβρουαρίου 1596).

170. Vat.Graec. 2639 αρ. 34 (9 Απριλίου 1722): ... τὴν ἔβαλεν στανικῶς της ... καὶ τοῦ ἔκαμεν χοτζέτι.

171. Vat.Graec. 2639 αρ. 106 (14 Ιουνίου 1798): ... καὶ οὕτως κρίνουν καὶ ἀποφασίζουν τὴν ὁποῖαν ἀπόφασιν τὴν θεβαιώνουν καὶ μὲ τὶς ἴδιες τος ὑπογραφές.

172. Για τη διαιτησία βλ. το κεφ. Θ' της εγγράφου συλλογής των τοπικών εθίμων της Νάξου του 1810 J.G.R. 8, σ. 543 (= Ί. και Π. Ζέπων, *Jus Graecoromanum* (από την έκδοση K. Zachariä von Lingenthal - με προσθήκες), τ. 1-8, Αθήναι 1931 (ανατ. Aalen 1962)· πρβλ. επίσης Ί. Βισβίτζης, « Ἡ κοινοτική διοίκησις τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν», *L'Hellénisme Contemporain*, Τόμος ἐπὶ τῇ πεντηκοσιοστῇ ἐπετείῳ ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (29 Μαΐου 1953), (στο εξής, Βισβίτζης, Ἡ κοινοτική διοίκησις τῶν Ἑλλήνων), σ. 201· πρβλ. Τουρτόγλου, Ἡ Νομολογία τῶν Κριτηρίων, σ. 46, όπου και άλλες βιβλιογραφικές παραπομπές.

173. Vat.Graec. 2639 αρ. 55 (25 Σεπτεμβρίου 1744), Vat.Graec. 2639 αρ. 80 (18 Αυγούστου 1754), Vat.Graec. 2639 αρ. 80α (21 Αυγούστου 1754), Vat.Graec. 2639 αρ. 88 (12 Δεκεμβρίου 1755). Βλ. Μ. Τουρτόγλου, «Ἡ Αἵρετοκρισία στα νησιά τοῦ Αἰγαίου καὶ Ἰονίου Πελάγους (17ος-19ος). Ἐπιβιώσεις τοῦ Δικαίου τῶν Βυζαντινῶν» *Μελετήματα Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τ. 3, Ἀθήνα 2000, σσ. 241-250.

174. Βλ. συνυποσχετικό του έτους 172[] (Vat.Graec. 2639 αρ. 38): ... τὰ δύο μέρη δέονται καὶ παρακαλοῦσι ... διὰ ἄλμπιτρος καὶ αἶρεται κριταὶ ... ὅπου ἤδελαν ἀποφασίσουν οἱ ἀφέντες ἄλμπιτροι εἰς ὑπόσχεσιν αὐτονῶν καὶ τῶν ὑπαρχόντων παρόντων καὶ μελλόντων· Vat.Graec. 2639 αρ. 55 (25 Σεπτεμβρίου 1744): ... ὡς μὲ τὸ κοπρομέσσον τος τοὺς ἔκλεξαν ...· Vat.Graec. 2639 αρ. 86 (20 Δεκεμβρίου 1754): ... ἐσυμφώνησαν τὰ μέρη νὰ θάλουν ἄλμπιτρος παρακαλετούς.

175. 25 Σεπτεμβρίου 1744, Vat.Graec. 2639 αρ. 55: ... διὰ τοῦτο ξετελεύγουν ἀπόφασιν σταθερὴν ...

176. [] 172[.], Vat.Graec. 2639 αρ. 38: ... καὶ κοντάνα ὅπου παρεβῇ ἀπὸ τὸ παρὸν ρεάλια δέκα· αρ. 86 (20 Δεκεμβρίου 1754): ... καὶ μὲ κοντάνα ὑποσχετικὴ ὁποῖο μέρος ἔβγει ἀπὸ τὴν ἀπόφασιν ποὺ θέλει πράξου οἱ ἄλμπιτροὶν τος τὸ μέρος ἐκεῖνο νὰ πληρώνη τῆς ἀφεντίας γρόσια πενήντα.

στροφής του φορτίου σε ναυάγιο¹⁷⁷. Επίσης σε έγγραφο του έτους 1742 σε περίπτωση διαφωνίας των δύο διαιτητών ορίζεται από τα μέρη και τρίτος *ἀφέντης ἄλμπιτρος*¹⁷⁸. Τέλος ενδιαφέρον παρουσιάζει και μία διαιτητική απόφαση του έτους 1744 όπου οι φραγκικής καταγωγής αφέντες Ραμόν ντε Μοντένα και Μπαρόν Λαστίκ ντε Βιγγουρούξ εμφανίζονται ως ἄλπιτροι-κριτές σε χρηματικό διακανονισμό σχετικά με τη μεταφορά εβραίων δούλων από την Παροικία της Πάρου στην Θεσσαλονίκη¹⁷⁹.

V. Οι δικαιοπραξίες

Από την περίοδο του Δουκάτου του Αιγαίου ή του Αρχιπελάγους ο κώδικας *Vat.Graec.* 2639 εμπεριέχει μία σύμβαση τέλους¹⁸⁰, ένα ψυχικό¹⁸¹ και ένα προικοσύμφωνο¹⁸². Τα παραπάνω έγγραφα αποτελούν κόπιες του 17ου αιώνα από τις πρωτότυπες νοταριακές πράξεις των ετών 1472 και 1482. Η πρώτη πράξη αποτελεί αντίγραφο του έτους 1604 (19 Μαρτίου) από το καθολικό κατάστιχο του μακαρίτου Ιωάννου Μυριστικού του Μεντρινου και νοταρίου δια χειρός Νικολάου Μυριστικού νουδάρου και ἀποστολικού ταβουλάρου. Η δεύτερη πράξη αποτελεί επίσης κόπια από το καθολικό κατάστιχο του νοταρίου και ἀποστολικού ταβουλάρου Νικολάου Μυριστικού αντιγραμμένη κατά πρώτον μεν δια χειρός Ιγνατίου ιερομονάχου και ἀρχιμανδρίτου Ναξίας κατά δεύτερον δε δια χειρός Ἀντωνίου Μενδρινου και πρωτονοτάριου Ἀξίας ἐν ἔτει 1688 Αὐγούστου 12. Η τρίτη τέλος πράξη αποτελεί ανυπόγραφο και αχρονολόγητο αντίγραφο από το κατάστιχο μη μνημονευομένου νοταρίου.

Από την περίοδο της άμεσης βενετικής κυριαρχίας (1494-1500, 1511-1517) ο κώδικας περιλαμβάνει δύο συμβάσεις τέλους¹⁸³, εκ των οποίων η πρώτη (ανυπόγραφη) αντιγράφηκε από κάποιο Γιάννη Βαφτισμένο, η δε δεύτερη αποτελεί αυθεντική νοταριακή πράξη του Μπερνάρδου Γάτου Πατούρνου φανερού και βασιλικού ἐξουσιαστικού νοδάρου ὀρδιανιαστικού καντζηλλιέρη του ἐγλαμπρότατου Δούκα και καθιερώτατου γοβερνατόρου τῆς Ἀξίας καθώς και ένα ψυχικό¹⁸⁴, το οποίο αποτελεί αυθεντική νοταριακή πράξη του νοταρίου και ἀποστολικού ταβουλάρου Νικολάου του Μυριστικού.

177. 13 Φεβρουαρίου 1734, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 41.

178. 9 Απριλίου 1742, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 51.

179. 25 Σεπτεμβρίου 1744, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 55.

180. 13 Μαρτίου 1472, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 107.

181. [8] Μαρτίου 1482, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 108.

182. 30 Δεκεμβρίου 1482, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 109.

183. 7 Ιανουαρίου 1498, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 110 και 21 Αυγούστου 1514, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 115.

184. 14 Σεπτεμβρίου 1503, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 112.

Από την περίοδο των Κρίσπων [Ιωάννου Δ' Κρίσπου (1517-1564) και Ιακώβου Δ' Κρίσπου (1564-1566)], όταν το νησί κατέστη φόρου υποτέλες των Οθωμανών ο κώδικας περιλαμβάνει 18 δικαιοπρακτικά έγγραφα: Μία σύμβαση τέλους¹⁸⁵ ὑπὸ χειρὸς τοῦ ποτὲ σὲρ Ντζουὰν Ἀντώνιο <...>, η οποία συντάχθηκε στην καντζηλλαρία τῆς Ναξίας τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, αντιγράφηκε δε για πρώτη φορά από τον Ἰάκωβο Κρέσπο τοῦ ποτὲ κυρίου Νικολάου καντζηλλάριο. Η πράξη αυτή το ἔτος 1630 (21 Οκτωβρίου) ... μετετέθη ἀπὸ φρανγκικῶν εἰς ρωμέϊκην ὁμιλία σῶα καὶ ἀσφαλῶς ὑπὸ χειρὸς Περάτζη τοῦ Σπανόπουλου ν(οταρίου) καὶ καντζηλλαρίου φανεροῦ. Ο κώδικας εμπεριέχει ἐπίσης δύο προικοσύμφωνα του Νικολάου Μυριστικού¹⁸⁶, και του Παντολέοντος Μηνιάτη ἀποστολικοῦ νοταρίου τῆς ἀφεντικῆς ἐξουσίας¹⁸⁷, μία δανειοδοτική σύμβαση¹⁸⁸ και την ἀντίστοιχη προδεσμία παράτασης της εξόφλησης του δανείου¹⁸⁹ του Νικολάου Μυριστικού ἐπίσης, μία διαθήκη του Παντολέοντος Μηνιάτη¹⁹⁰, επτά καλλιεργητικές συμβάσεις (μισιάρικα παντοτινά και ἐλευθερίες ἀπὸ ἐντριτίες) ἐκ των οποίων η μία εἶναι ἀνυπόγραφη¹⁹¹, οι δε λοιπές των νοταρίων Παντολέοντος Μηνιάτη¹⁹², Ἀντώνη Ταπούσου, ἀκροστιχάρη τῆς ἀφεντίας¹⁹³ και Παύλου της Ἀγίας Ψυχῆς¹⁹⁴, δύο συμβιβαστικές λύσεις διαφορὰς του Ἰωάννη του Ἀθηναίου¹⁹⁵ και του Πέτρου της Ἀγίας Ψυχῆς¹⁹⁶, μία ἀνανέωση χρέους του Νικολάου Ἀκριβού¹⁹⁷ και τέλος ἓνα συνυποσχετικό του Παύλου της Ἀγίας Ψυχῆς¹⁹⁸.

Από την περίοδο του Ἰωσήφ Νάζη, του «ιουδαϊκού δουκάτου» (1566-1579), ο κώδικας περιλαμβάνει δύο πωλητήρια¹⁹⁹ του Τζάννεν Μανδάκη νοταρίου τῆς ἐγλαμπροτάτης ἀφεντίας και του Νικολάου Ἀκριβού ἀντι-

185. 31 Δεκεμβρίου 1525, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 111.

186. 1 Ιουνίου 1528, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 113.

187. 21 Μαΐου 1536, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 116.

188. 29 Νοεμβρίου 1529, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 114.

189. 2 Μαΐου 1530, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 114α.

190. 21 Φεβρουαρίου 1537, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 117.

191. 8 Ιανουαρίου 1560, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 128.

192. 10 Ιανουαρίου 1545, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 118, 14 Ιανουαρίου 1549 *Vat.Graec.* 2639 αρ. 121, 23 Απριλίου 1562 *Vat.Graec.* 2639 αρ. 130.

193. 20 Νοεμβρίου 1552, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 122, 20 Νοεμβρίου 1552, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 123.

194. 20 Δεκεμβρίου 1555, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 125 και αρ. 126.

195. 16 Μαΐου 1548, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 119.

196. 18 Νοεμβρίου 1554, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 124.

197. 2 Ιανουαρίου 1558, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 127.

198. 25 Ιουλίου 1561, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 129.

199. 25 Απριλίου 1567, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 131 και 10 Αυγούστου 1572, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 135.

στοίχως, μία δωρεά²⁰⁰, μία καλλιεργητική σύμβαση²⁰¹, μία δανειοδοτική σύμβαση του Ιωάννη Ζαχαρία²⁰², μία κληρονομική διεκδίκηση του Αντώνιου ιερέα του Γάρδιου²⁰³, έναν διακανονισμό κτηνοληψίας του παπα-Γιαννούλη Κωνσταντίου δημόσιου υπό βασιλικής εξουσίας νοταρίου²⁰⁴, τρεις εξοφλητικές αποδείξεις²⁰⁵ των Τζάννεν Μανδάκη, Αντώνη Ταπούσου και Νικολάου Ακριβού αντιστοίχως και ένα ψυχικό του Παντολέοντος Μηνιάτη²⁰⁶.

Από την περίοδο της αμιγούς οθωμανικής κυριαρχίας τα περιλαμβανόμενα στον *Vat.Graec.* 2639 έγγραφα αποτελούν στην πλειονότητά τους πωλητήρια, καλλιεργητικές συμβάσεις, διαθήκες και προικοσύμφωνα.

1. Πωλήσεις

Τα πωλητήρια καταλαμβάνουν ένα σημαντικό μέρος από τα έγγραφα του κώδικα. Σε αυτά αντιπροσωπεύονται και οι τρεις τρόποι πώλησεως που βρίσκονταν σε χρήση στην Νάξο και οι οποίοι ίσχυαν μέχρι την Απελευθέρωση: α) διά εκτιμήσεως (αποκοπής)²⁰⁷ β) διά ελευθέρας συμφωνίας του τιμήματος και γ) διά δημοσίου εκουσίου πλειστηριασμού (*ινκάντο*)²⁰⁸.

Κατά την πώληση δια αποκοπής οι συμβαλλόμενοι προκειμένου να καθορίσουν το ποσό του τιμήματος με κοινή συμφωνία²⁰⁹ ανέδεταν στους εκτιμητές (*αποκοπτές, τιμητάδες*)²¹⁰, πρόσωπα ευυπόληπτα και ει-

200. 6 Αυγούστου 1568, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 132.

201. 16 Οκτωβρίου 1568, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 133.

202. 2 Νοεμβρίου 1572, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 136.

203. 1571, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 120.

204. 17 Ιουλίου 1574, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 137.

205. 11 Μαΐου 1567, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 131α, 4 Ιανουαρίου 1575, *Vat.Graec.* αρ. 134, 11 Οκτωβρίου 1572, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 135α

206. 14 Απριλίου 1576, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 138.

207. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 3 (25 Αυγούστου 1706), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 73 (14 Αυγούστου 1752), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 74 (2 Ιανουαρίου 1753), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 75 (2 Ιανουαρίου 1753), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 83 (9 Νοεμβρίου 1755), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 87 (4 Μαρτίου 1755), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 105 (3 Νοεμβρίου 1773), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 142 (9 Αυγούστου 1581).

208. 25 Απριλίου 1567, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 131: ... καθώς φαίνεται εις τὸ ἰκάντος τῆς ἀφεντίας... και 10 Αυγούστου 1572, *Vat. Graec.* 2639 αρ. 135: ... νὰ τοῦ τὰ δώση σὰν γκουμπλίρει τὸ ἰκάντος ...

209. 5 Ιουνίου 1741, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 44: ... κοινοὶ ἀποκοπτές βαλμένοι ἀπὸ τὰ μέρη συνιθαστικὰ ἤγου πωλήτρα καὶ ἀγοραστή.

210. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 17 (24 Απριλίου 1715), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 44 (5 Ιουνίου 1741), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 74 (2 Ιανουαρίου 1753), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 129 (25 Ιουλίου 1561), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 142 (9 Αυγούστου 1581).

δήμονα της αξίας των κτημάτων, να εκτιμήσουν το πωλούμενο²¹¹ και να ορίσουν το δίκαιο τίμημα της πωλήσεως ... από τὸ ὁποῖο ἐβγάνοντας τὸ πέμπτον τῆς αὐθεντίας ἔμεινεν ἡ τιμή του ...²¹². Ο διορισμός τους γινόταν κατά κανόνα με συνυποσχετικό²¹³ που περιβαλλόταν τον τύπο της νοταρικής πράξης, προκειμένου να δηλωθεῖ ο υποχρεωτικός χαρακτήρας του κατ' ἀποκοπή τιμήματος: ... μήτε ἡ μία μεριὰ νὰ συρδῇ μήτε ἡ ἄλλη, εἰμὴ νὰ εἶναι στερκτὴ καὶ ἀχάλαστη ἡ παρὼν πούλησία κατὰ τὴν ἐστιματζίον ὅπου θέλει κάμει οἱ ἐστιμαδόροι οἱ ὅποιοι ἐστιμαδόροι νὰ ἔλθουν νὰ τὴν ἐγράψουν εἰς ἐμένα τὸν νοτάριο καὶ ἔτσι στέργεται καὶ ἡ μία μεριὰ καὶ ἡ ἄλλη. Στα πωλητήρια, ρητὰ αναγράφεται το συνομολογηθέν ποσό του τιμήματος, και μάλιστα το εἶδος του νομίσματος που οφείλεται και η καταβολή του ενώπιον μαρτύρων και του συντάκτη της πράξης²¹⁴. Η μη καταβολή του τιμήματος ενώπιον μαρτύρων επιφέρει την ακυρότητα της πώλησης²¹⁵.

Στα πωλητήρια, αλλά και γενικά σε όλες τις συμβάσεις οι οποίες περιέχονται στα εκδιδόμενα έγγραφα, για την περίπτωση παραβάσεως των συναμολογηθέντων συμφωνούνταν προς επίρρωση ποινικές ρήτρες: ... καὶ ὅποιος ἀπὲ τὶς δύο μερίδες ἤθελεν συρδεῖν ὀπίσω ἀπὸ τὴν ἄνωθεν πούλησιν καὶ στίμαν νὰ ζημιώνεται τῆς ἀφεντίας μας ἄσπρα 200 ...²¹⁶. Σε περίπτωση που κατέπιπτε η ποινική ρήτρα το μισό θα δινόταν στο ταμεῖο της τουρκικής αρχής, για την οποία από συνήθεια χρησιμοποιεῖτο ο ὅρος «αὐθεντία», το δε ἄλλο μισό στον αναίτιο ἀπὸ τους συμβαλλόμενους, η δε σύμβαση παρέμενε ισχυρή: ... θάνου καὶ ἀνηλογία εἰς τὸ μέσον τους ὑπέρπυρα ρ', ἤγουν ἑκατό, τὰ ἥμισυ τῆς αὐθεντίας καὶ τὰ ἥμισυ τῆς μερί-

211. 2 Ιανουαρίου 1753, Vat.Graec. 2639 αρ. 74: ... κοινούς καὶ πραχτικούς τιμητάδες τῆς γῆς...

212. 24 Απριλίου 1715, Vat.Graec. 2639 αρ. 17 (ἀποκοπτική τιμή).

213. 25 Ιουλίου 1561, Vat.Graec. 2639 αρ. 129: ... νὰ ἔχῃ τὴ δύναμη τὸ ἄνωθε κοπρομέσσο με το οποίο θάνουν ἀποκοπτὲς νὰ τὸ ἀποκόψουν ἀπάνω στὴ ψυχὴ τοῦ.

214. 2 Ιανουαρίου 1753, Vat.Graec. 2639 αρ. 74: ... τὰ ὁποῖα 244 γρόσια τὴν σωστὴν ἄνωθεν ἀποκοπὴ τοῦ αὐτοῦ λιθαδίου ἐδῶ παρὼν κατέμπροσθεν τῶν ὑπογραφόντων ἀξιοπίστων ἀφέντων μαρτύρων καὶ εἰς ἐμοῦ τοῦ γράφοντος καντζελλαρίου ἔλαβεν ὁ πούλητὴς ὑπὸ χειρὸς τοῦ ἀγοραστή ...

215. Vat.Graec. 2639 αρ. 34 (9 Απριλίου 1722).

216. Vat.Graec. 2639 αρ. 142 (9 Αυγούστου 1581)· πρβλ. Vat.Graec. 2639 αρ. 124 (18 Νοεμβρίου 1554): ... εἰς ὅλα ἔμειναν κοτέτοι στερεώνοντας τὴν παρούσαν εἰς πέναν καὶ κοτεναξιὸν τῆς αὐθεντίας ὑπέρπυρα γ' Vat.Graec. 2639 αρ. 153 (25 Οκτωβρίου 1594): ... εἰς πένα καὶ τζερεμὲ ... ἤγουν 100, ὁ ἀλληλογήσας νὰ τὰ ζημιώνεται καὶ νὰ πηγαίνουν τὰ μισὰ τοῦ ἀφέντος τοῦ Καδῆ καὶ τὰ ἄλλα μισὰ τοῦ Ἐμίνη, Vat.Graec. 2639 αρ. 156 (7 Νοεμβρίου 1597): ... εἰς πένα καὶ κοντεναξιὸ τῆς ἀφεντίας ἄσπρα χίλια νὰ τὰ ζημιώνεται τὰ μισὰ τοῦ ἀφέντος τοῦ Καδῆ καὶ τὰ ἄλλα μισὰ τοῦ Ἐμίνη.

δας τὸν στέργει...²¹⁷. Σε πώληση του έτους 1572 τίθεται η ρήτρα ότι σε περίπτωση εκνικήσεως ... ὀμπλιγάρονται οἱ πουλητάδες τὰ κορμιά τους καὶ τὰ καλά τους νὰ μαντινιέρουν καὶ τὸν ἀγοραστή καὶ τοὺς κληρονόμους τους καὶ πᾶσαν ἄνθρωπον ὅπου τὸς θέλει δώσει κόντρα διὰ τὸ λεγόμενον μισὸ περιβόλι σὲ πᾶσαν ἰντάνο καὶ ἰντερέσσο ... Η υπόσχεση της εξασφάλισης του αγοραστή με το «κορμί» των πωλητῶν δείχνει, ότι δεν ήταν άγνωστη στην Νάξο η προσωπική κράτηση του οφειλέτη μέχρι την ικανοποίηση του δανειστή²¹⁸. Ο εγκλεισμός των οφειλετῶν από τους δανειστὲς στη φυλακή, ὅπως μαρτυροῦν οι ακτιναμέδες²¹⁹, εἶχε γι' αὐτοὺς θλιβερή κατάληξη²²⁰: ... καὶ οἱ χρεοφειλέτες νὰ εἶναι σφιγμένοι καὶ θαλμένοι εἰς τὴν φυλακὴν καὶ εἰς τὴν καδέναν καὶ εἰς φυλακές, ἀμὴ νὰ μὴ τὸς κρατίζουν φαγὶ οὔτε πιστόν²²¹.

2. Ανταλλαγές

Εκτός από τα πωλητήρια ο κώδικας εμπεριέχει και αρκετές ανταλλαγές (καταλλαγές, ἢ αλλαξίες), ὅπως χαρακτηρίζονται. Αντιθέτως ὅμως προς τα πωλητήρια οι ανταλλαγές²²² γίνονταν με απευθείας συμφωνία των μερών, χωρίς δηλαδή την παρέμβαση αποκοπτῶν για τον καθορισμό της αξίας των ανταλλασσομένων ακινήτων, και αυτό γιατί στην ανταλλαγή δεν ἴσχυε το δικαίωμα της προτίμησης, το οποίο και εφαρμοζόταν αποκλειστικά και μόνο στις πωλήσεις: ... ἢ ἤθελεν εὐρεθῇ τινὰς ἢ ξένος ἢ ἐδικός ἢ κολλητεράνος (8 Ιανουαρίου *Vat.Graec.* 2639 αρ. 128)²²³.

217. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 126 (20 Δεκεμβρίου 1555).

218. Πρβλ. Βισβίτζης, Ναξιακά νοταριακά έγγραφα, 138-139, (αρ. 23, πωλητήριο του έτους 1539).

219. Βλ. σχετ. Ἄμαντος, Οἱ Προνομιακοὶ Ὁρισμοί, σ. 103 σημ. 2.

220. Βλ. σχετ. Μ. Τουρτόγλου, «Η προσωπική κράτηση σὲ δύο πωλητήρια έγγραφα τοῦ 17ου αἰῶνα», *Μελετήματα Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τ. 3, Ἀθήνα 2000, σσ. 269-276.

221. Ζερλέντης, Γράμματα τῶν τελευταίων Φράγκων δουκῶν, σ. 101 ἐπ.: πρβλ. Argenti, Chius vincta, σσ. 210-212: ... κὶ τοὺς φυλακισμένους διὰ χρέως νὰ μὴν τοὺς βάσουν σίδερα μήτε στὰ σκοτεινὰ κὶ νὰ τοὺς δίνουν νὰ τρῶσιν (ακτιναμές του έτους 1567 του Σελήμ Β').

222. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 5 (22 Απριλίου 1710), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 14 (13 Οκτωβρίου 1714), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 26 (25 Ιουνίου 1719), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 27 (14 Αυγούστου 1719), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 28 (6 Φεβρουαρίου 1720), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 66 (18 Οκτωβρίου 1749), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 95 (2 Σεπτεμβρίου 1757), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 96 (2 Σεπτεμβρίου 1757).

223. Στις πωλήσεις (βλ. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 35 (29 Ιουνίου 1722), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 83 (9 Νοεμβρίου 1755) και *Vat.Graec.* 2639 αρ. 13 (15 Μαΐου 1713): τὸ δικαίωμα τῆς κολλητερανοσύνης γίνεται, κατὰ κανόνα μνεία του κολλητεράνου (=πλησιαστή) δηλαδή του ιδιοκτήτη του γειτονικοῦ ακινήτου· βλ. σχετ. Βισβίτζης, Ναξιακά νοταριακά έγγραφα, 126 σημ. 3 σχετ. με πώληση του έτους 1538· πρβλ. σχετ. Τουρτόγλου, Ἡ Νομολογία τῶν Κριτηρίων τῆς Νάξου, σσ. 103-105. Σύμφωνα με τα Ἐδιμα της Νάξου του 1810, *J.G.R.* 8, 538 ἐπ. στην πρώτη τάξη καλοῦνται οἱ συγγενεῖς (μεταξύ των οποίων προηγούνται κατὰ σειρά τα τέκνα του πωλητή, οἱ ἀδελφοὶ καὶ οἱ γονεῖς

3. Αγροτικές καλλιεργητικές συμβάσεις

Στον *Vat.Graec.* 2639 εμπεριέχεται επίσης ένας σημαντικός αριθμός αγροτικών καλλιεργητικών συμβάσεων²²⁴ που αφορούν κυρίως την εντρι-
τεμένη και τη μισιάρικη γη. Ο καλλιεργητής καλούμενος *κοπιαστής*²²⁵
παίρνοντας σε *έντριτία*²²⁶ καλλιεργημένο ή χέρσο αγρό ή άμπελο ή και
δένδρα ήταν υπόχρεος να τα καλλιεργεί τακτικά και καλά με δικά του
έξοδα και να δίνει στον παραχωρήσαντα τον *άφεντότοπον*²²⁷ την καλου-
μένη εντριτία ή τρίτον²²⁸. Ο *κοπιαστής* κατά τη σύναψη της συμβάσεως
επλήρωνε επίσης στον κύριο του ακινήτου χρηματικό ποσό ή παρέδιδε
αντικείμενο κινητό, το οποίο ονομαζόταν *έμπατίκι* ή *μπατίκι*²²⁹. Ο συνή-

του και ακολουθούν οι λοιποί συγγενείς), στη δεύτερη δε τάξη οι γείτονες. Βλ. σχετ. Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, *Η γονική Περιουσία*, σ. 64 σημ. 41, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία.

224. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 67 (13 Ιουνίου 1750), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 70 (18 Ιουλίου 1752), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 85 ([] Σεπτεμβρίου 1755), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 118 (10 Ιανουαρίου 1545), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 125 (20 Δεκεμβρίου 1555), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 126 (20 Δεκεμβρίου 1555), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 146 (18 Οκτωβρίου 1587), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 151 (22 Σεπτεμβρίου 1593), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 153 (23 Οκτωβρίου 1594), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 154 (19 Φεβρουαρίου 1596)· βλ. επίσης Μ. Τουρτόγλου, «Καλλιεργητικές συμβάσεις στην Άπείρανθο της Νάξου κατά την Τουρκοκρατίαν» *Μελετήματα Ιστορίας του Έλληνικού Δικαίου*, τ. 3, Αθήνα 2000, σσ. 251-257· πρβλ. Τουρτόγλου, *Η Νομολογία των Κριτηρίων της Νάξου*, σσ. 107-108.

225. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 67 (13 Ιουνίου 1750), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 70 (18 Ιουλίου 1752), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 85 ([] Σεπτεμβρίου 1755), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 118 (10 Ιανουαρίου 1545), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 125 (20 Δεκεμβρίου 1555), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 126 (20 Δεκεμβρίου 1555), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 146 (18 Οκτωβρίου 1587), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 151 (22 Σεπτεμβρίου 1593), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 153 (25 Οκτωβρίου 1594), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 154 (19 Φεβρουαρίου 1596).

226. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 10 (5 Οκτωβρίου 1712), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 11 (9 Ιουνίου 1713), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 43 ([] Φεβρουαρίου 1741), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 109 (30 Δεκεμβρίου 1482), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 116 (21 Μαΐου 1536), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 121 (14 Ιανουαρίου 1549), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 128 (8 Ιανουαρίου 1560), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 146 (18 Οκτωβρίου 1587), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 149 (13 Φεβρουαρίου 1591), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 153 (25 Οκτωβρίου 1594), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 155 (29 Αυγούστου 1597), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 157 (7 Αυγούστου 1597).

227. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 12 (16 Δεκεμβρίου 1712), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 118 (10 Ιανουαρίου 1545) και *Vat.Graec.* 2639 αρ. 154 (19 Φεβρουαρίου 1596). «Κατά την εποχή των εγγράφων μας *άφεντότοποι* δεν ήσαν πλέον μόνον οι φεουδάρχες (άρχαι), αλλά και άλλοι απλοί υποτελείς που είχαν αποκτήσει ελευθέρα γή»· βλ. σχετ. Βισβίξης, *Ναξιακά νοταριακά έγγραφα*, 130.

228. 7 Νοεμβρίου 1597, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 156: ... *να γίνονται καὶ αὐτὰ τρία μερδικὰ τῆς ἀρχόντισσας...*

229. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 67 (13 Ιουνίου 1750), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 68 (19 Νοεμβρίου 1752), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 81 ([] Οκτωβρίου 1754), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 82 (18 Δεκεμβρίου 1754), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 84 ([7] Μαΐου 1755), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 85 ([]

δης τρόπος λύσεως της εντριτίας ήταν η έλευθερία, η πώληση δηλαδή του κτήματος στον κοπιαστή²³⁰.

Η άλλη συνήθης εμπράγματοι σχέση διηνεκής, συνήθως κληρονομητή και απαλλοτριωτή²³¹ στα αγροτικά κτήματα ήταν το μισιάρικο παντοτινό²³² ή κουντουβερνιά²³³. Με τη σύμβαση αυτή παραδιδόταν κτήμα από τον ιδιοκτήτη προς τον καλλιεργητή, κοπιαστή, κουντουβερνάρη²³⁴, παντικάτορα για να το καλλιεργεί τακτικά, και να μοιράζονται μεταξύ τους τους καρπούς²³⁵. Και στον εν λόγω σύμβαση δινόταν εμπατίκι. Κατ' αντίθεση προς την εντριτία, στο μισιάρικο δεν βαρύνουν όλα τα έξοδα τον κοπιαστή εκτός αντίθετης συμφωνίας²³⁶, αλλά το μισό των σπόρων και μέρος των εξόδων δερισμού βαρύνει τον παραχωρητή²³⁷. Εάν ο παραχωρητής

Σεπτεμβρίου 1755), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 89 (9 Νοεμβρίου 1756), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 90 (9 Νοεμβρίου 1756), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 96 (2 Σεπτεμβρίου 1757), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 111 (11 Δεκεμβρίου 1525), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 115 (21 Αυγούστου 1514), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 125 (20 Δεκεμβρίου 1555), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 126 (20 Δεκεμβρίου 1555), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 130 (23 Απριλίου 1562), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 133 (16 Οκτωβρίου 1568), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 147 (22 Δεκεμβρίου 1587), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 156 (7 Νοεμβρίου 1597). Γενικώς μπατίκι πληρωνόταν σε κάθε σύμβαση για ακίνητο της οποίας αντικείμενο ήταν η εκμετάλλευσή του (εντριτία, μισιάρικο, σύμβαση, τέλος).

230. 14 Ιανουαρίου 1549, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 121: ... καὶ ἐλευθερώνει τοῦτο ἀπὸ πᾶσα κράτηση ...· πρβλ. 18 Οκτωβρίου 1587, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 146.

231. Μπορούσε όμως να ορισθεί και διαφορετικά, το κτήμα δηλαδή να δοθεί ως μισιάρικο προσωρινό, δηλ. μέχρι της πωλήσεώς του από τον παραχωρητή· βλ. σχετ. Βισβίτης, Ναξιακά νοταριακά έγγραφα, 133.

232. Στον *Vat.Graec.* 2639 απαντούν και μισιάρικα προσωρινά: αρ. 109 (30 Δεκεμβρίου 1482): ... χωράφι ... τὸ ὁποῖον κρατεῖ ... μισιάρικον προσερινόν ... και αρ. 151 (22 Σεπτεμβρίου 1593): ... νὰ τὰ ἔχη χρόνους δέκα ...

233. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 67 (13 Ιουνίου 1750), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 68 (19 Νοεμβρίου 1752), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 70 (18 Ιουλίου 1752), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 81 ([] Οκτωβρίου 1754), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 82 (18 Δεκεμβρίου 1754), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 84 ([7] Μαΐου, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 85 ([] Σεπτεμβρίου 1755), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 89 (9 Νοεμβρίου 1756), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 90 (9 Νοεμβρίου 1756), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 118 (10 Ιανουαρίου 1545), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 123 (20 Νοεμβρίου 1552), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 125 (20 Δεκεμβρίου 1555), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 126 (20 Δεκεμβρίου 1555), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 130 (23 Απριλίου 1562), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 133 (16 Οκτωβρίου 1568), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 154 (19 Φεβρουαρίου 1596).

234. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 43 ([] Φεβρουαρίου 1741), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 118 (10 Ιανουαρίου 1545), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 123 (20 Νοεμβρίου 1552), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 142a (15 Αυγούστου 1581), *Vat.Graec.* 2639 αρ. 151 (22 Σεπτεμβρίου 193).

235. 13 Ιουνίου 1750, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 67: ... νὰ μοιράζουν τὸν κάθε καρπὸν γῆς-δένδρων ἴσια πρὸς ἴσια στὴν μέσην τος.

236. 13 Ιουνίου 1750, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 67: ... νὰ κάνη ὅλες τὲς ἔξοδες μοναχὴν τῆς καὶ ἀπὸ λόγουν τῆς διὰ νὰ τὸ τραφοκοπήσῃ καὶ νὰ τὸ καματέψῃ διὰ νὰ τὸ σπέρνῃ.

237. 13 Ιουνίου 1750, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 67: ... εἰς τὸ θέρος τοῦ αὐτοῦ χωραφίου νὰ μὴν δώνη πορτάδες οὔτε νὰ πάρῃ μὰ νὰ πληρώνου τοὺς δεριστάδες μαζί ἴσια πρὸς ἴσια τὰ μέρη...

αρνηθεί την καταβολή των σπόρων, τότε αυτός δεν λαμβάνει το ήμισυ των καρπών, αλλά μόνον την εντριτία.

Άλλη σχέση στα αγροτικά αλλά και στα αστικά ακίνητα ήταν του τέλους²³⁸. Το τέλος αποτελούσε διηνεκές, κληρονομητό και απαλλοτριωτό εμπράγματο βάρος επί ακινήτου, συνίστατο δε συνήθως σε χρηματικό ποσό²³⁹, μερικές φορές και σε είδος²⁴⁰ ή και στα δύο, και κατεβάλλετο κάθε χρόνο και σε ορισμένη εποχή στον δικαιούχο²⁴¹. Η καθυστέρηση της καταβολής του παρείχε το δικαίωμα στον δικαιούχο να λάβει στην κατοχή του το βεβαρημένο κτήμα²⁴².

4. Μίσθωση

Από τα εκδιδόμενα έγγραφα φαίνεται ότι στην Νάξο δεν ήταν άγνωστη και η πρόσκαιρη μίσθωση με σύνταξη πλέον μισθωτηρίου (βλ. έγγραφα των ετών 1754²⁴³ και 1757)²⁴⁴.

5. Προικοσύμφωνα-Διαθήκες

Από την μελέτη των προικοσυμφώνων και των διαθηκών είναι δυνατόν να εξαχθούν πολλοί από τους κανόνες που διέπουν το οικογενειακό και το κληρονομικό δίκαιο.

α) *Η διάκριση των περιουσιών σε γονική και επίκτητο. Η εφαρμογή της αρχής του γονικού.*

Ως γονική περιουσία θεωρούνταν τα ακίνητα περιουσιακά στοιχεία

238. Στις παρακάτω συμβάσεις αναφέρεται ο όρος τέλος: Vat.Graec. 2639 αρ. 107 (13 Μαρτίου 1472), Vat.Graec. 2639 αρ. 110 (7 Ιανουαρίου 1498), Vat.Graec. 2639 αρ. 111 (31 Δεκεμβρίου 1525), Vat.Graec. 2639 αρ. 115 (21 Αυγούστου 1514).

239. 7 Ιανουαρίου 1498, Vat.Graec. 2639 αρ. 110: ... να δίδη πάσα χρόνο τέλος δια τὸ ἄνω ἐγραμμένο λανκάδι τοῦ σὲρ Μαθίου καὶ τῷ κληρονόμῳ του πάσα χρόνο σολδία τρία, ἤγου 3...· 21 Αυγούστου 1514, Vat.Graec. 2639 αρ. 115: ... κάθε χρόνον τὸν Σεπτέβριον τὴν πρώτη ἡμέρα ποὺ νὰ ἔρδῃ σολδία εἴκοσι τέσσερα

240. 13 Μαρτίου 1472, Vat.Graec. 2639 αρ. 107: ... νὰ δίδουν τοῦ ἄρχου καὶ τῶν κληρονόμων του τέλος πάσα χρόνον τὸν Σεπτέβριον μῆνα κερίν λίτρες 6', ἤγουν [δύο.]· 14 Ιανουαρίου 1549, Vat.Graec. 2639 αρ. 121: ... δίδοντας τὸ πᾶσαν χρόνον ἓνα πετεινόπουλον τέλος καὶ ἃ δὲν τό ἔχῃ νὰ τὸ δίδῃ σολδία ε'

241. 31 Δεκεμβρίου 1525, Vat.Graec. 2639 αρ. 111: ... κάθε χρόνον τὸν Σεπτέβριον τὴν πρώτη ἡμέρα ποὺ νὰ ἔρδῃ σολδία εἴκοσι τέσσερα ...· 13 Μαρτίου 1472, Vat.Graec. 2639 αρ. 107: ... τέλος πάσα χρόνον τὸν Σεπτέβριον μῆνα

242. 21 Αυγούστου 1514, Vat.Graec. 2639 αρ. 115: ... καὶ νὰ θέλασι ἀφήσει νὰ περάσῃ χρόνοι τρεῖς καὶ νὰ μὴν πληρώνουν ... καὶ τὸ χωράφι νὰ διαγιέρνῃ στὸν πρῶτο νοικοκύρη εἰς τὶς κληρονόμους του.

243. 4 Μαρτίου 1755, Vat.Graec. 2639 αρ. 87: ... καθὼς διαλαμβάνει ἡ παχτωσία ποὺ εἶχεν τὸ ὅμοιον ἀμπέλι ὡς φαίνεται στὲς πρᾶξες μου γραμμένη στὰ 1754 Ἰουνίου II. Στο παραπάνω πωλητήριο ἀπὸ τὴν αποκοπτικὴ τιμὴ ἀμπελιοῦ ἀφαιρεῖται τὸ 1/5 τῆς αὐθεντίας καὶ τὸ ἀμάχι ποὺ εἶχε λάβει ἡ πωλήτρια ἀπὸ τὸν ἀγοραστή γιὰ τὸ ἴδιο ἀμπέλι ὅταν τοῦ τὸ μίσθωσε πρόσκαιρα διὰ χρεῖαν ἐδική της.

244. 2 Απριλίου 1757, Vat.Graec. 2639 αρ. 92.

φυσικού προσώπου, τα οποία περιήλθαν σε αυτό από κληρονομική διαδοχή, προίκα ή δωρεά από τους ανιόντες ή άλλους εκ πλαγίου εξ αίματος συγγενών μέχρι και τρίτου βαθμού. Προς την περιουσία αυτή αντιδιαστέλλεται η ελευθέρως ή εξουσιαστικώς κατεχόμενη, η επίκτητος η οποία αποτελούσε όλα τα υπόλοιπα περιουσιακά στοιχεία (τα κινητά, από δε τα ακίνητα εκείνα τα οποία προέρχονταν από αγορά. Επί των γονικών υπήρχαν περιορισμοί ως προς τη διάθεση τους δια δικαιοπραξιών εν ζωή ή αιτία θανάτου, όπως και επί της κληρονομικής διαδοχής με σκοπό να περιέλθουν στα τέκνα, ελλείψει δε αυτών στους πλησιέστερους συγγενείς της γραμμής εκείνης, πατρικής ή μητρικής από την οποία αυτά προέρχονταν²⁴⁵.

Σε διαθήκη του έτους 1581 (3 Μαρτίου 1581, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 141) πέραν της εγκαταστάσεως ως κληρονόμου εκ πλαγίου συγγενούς (αδελφής) του διαθέτη σε διάφορα ακίνητα εμπεριέχεται και ψυχικό με το οποίο καταλείπονται σε εκκλησία χρήματα και ακίνητα για μνημόσυνα και λειτουργίες χάριν της ψυχικής του σωτηρίας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει εν προκειμένω ότι ... *ὅλα τὰ πράγματα ποὺ ἀφήνει τῆς ἀδελφῆς του ὡσὰν καὶ τὸ ψυχικὸ ὅπου ἀφήνει στὴν κυρὰ τὴν ἀγγελοχαιρέτιστο νὰ τὰ γαλδέρη ἢ συβία του ὅλα τὰ ἔμισα ἕως τὴν ζωὴν της καὶ μετὰ τὸν θάνατόν της νὰ στρέφονται ὅλα ἐκεῖ ὅπου τὰ ἀφήνει διὰ τὴν ψυχὴν του καὶ αὐτὴν τῶν γονέων του.* Με τη διαθήκη δηλαδή αυτή συμφωνείται να έχει η σύζυγος του προαποβιούντος άνδρα και για όσο διάστημα αυτή ζει την επικαρπία της προίκας του όπως και την επικαρπία της μισῆς επίκτητης.

Σε προγενέστερο μάλιστα έγγραφο, του έτους 1576²⁴⁶ η σύζυγος του διαθέτη είχε ήδη αφήσει με διαθήκη της ... *εἰς ψυχικὸ καὶ εἰς ὄνομα ψυχικοῦ στο ἴδιο μοναστήρι της ἀγγελοχαιρέτιστου ... ὅ,τι δὲ ἄρα καὶ ἂν ἔχη ἀπὸ λογαρισμὸν τῶν γονέων της καὶ ἀπὸ πᾶσα ἄλλης λογῆς μόδον καὶ τρόπον, καὶ ὅ,τι ἄλλον ἤθελεν ἀκιστάρη ἕως ὅλην της τὴν ζωὴν, στάμπελε μόμπιλε, ἔτζι ἀπὸ τὰ περασμένα, ὅπου εἶναι ἀπὸ προικίον της, ὡσὰν ἐκεῖνα ὅπου ἐκάμασιν καὶ θέλουν κάμειν μὲ τὸν ἄνωθέν της συμβίον ...* Με άλλα λόγια λοιπόν η προαποβιούσα σύζυγος άφησε εις όνομα ψυχικού την προίκα της και το ήμισυ της επικτήτου περιουσίας της στο μοναστήρι και τίποτα στον σύζυγό της.

Παρόμοιο παράδειγμα αποτελεί ένα προικοσύμφωνο του έτους 1536 (21 Μαΐου 1536, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 116) όπου σε περίπτωση ατέκνου γάμου, προαποβιούντος του άνδρα η σύζυγος εκτός της μισῆς κατά τη

245. Βλ. σχετ. Ί. Βισβίτζης, «Δικαστικά αποφάσεις τοῦ 17ου αἰῶνος ἐκ τῆς νήσου Μυκόνου», *Ἑπετηρίς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου* 7 (1957), 35· πρβλ. σχετ. Τουρτόγλου, *Ἡ Νομολογία τῶν Κριτηρίων τῆς Νάξου*, σ. 105.

246. Βλ. *Vat.Graec.* 2639 αρ. 138 (14 Ἀπριλίου 1576).

διάρκεια του γάμου επίκτητης περιουσίας ελάμβανε και την επικαρπία της συσταθείσας προίκας του συζύγου, την οποία διατηρούσε εφόσον ζούσε και παρέμενε σε χηρεία²⁴⁷: ... εἰ δὲ καὶ ἤθελεν ἀποβιώσει ὁ ἀνὴρ χωρὶς κληρονομίων ἢ γυνὴ νὰ ἔχῃ τὰ πράματα τοῦ ἀνδρός της ἕως νὰ κρατῇ τὴν τιμὴν του Από τα παραπάνω προκύπτει ότι υπήρχε πλήρους ελευθερίας διαθέσεως εν ζωή ή αιτία θανάτου της επικτήτου περιουσίας του άτεκνου²⁴⁸.

Σε προικοσύμφωνο²⁴⁹ του έτους 1702 (21 Νοεμβρίου 1702, *Vat. Graec.* 2639 αρ. 1) συστήνονται από τους γονείς του γαμπρού και της νύφης δύο προίκες²⁵⁰: οι γονείς της νύφης προς αυτήν και τον γαμπρό· οι γονείς του γαμπρού προς αυτόν και τη νύφη, θέτοντας όρο (κοντενατζιό), εάν οι μελλονύμφοι κάμουν ... παιδιά ἐκ τῆς σαρκός τος ... τα συνιστώμενα στο προικοσύμφωνο ως προίκες να ανήκουν κληρονομικώς σε αυτά (... νὰ τὰ δώνου καὶ αὐτοὶ τῶν μαιιδιῶν τους ...)· διαφορετικά, εάν αυτοί μείνουν άκληροι μετά τον θάνατόν τους η περιουσία αυτή να περιέλθει στους πλησιέστερους συγγενείς της γραμμής από την οποία αυτή προερχόταν, κατά τη σειρά της εξ αδιαθέτου διαδοχής δηλαδή ... νὰ στρέφονται τὰ ὅσαν τὸς ἐτάζουν εἰς τοὺς πλέα πρόξιμους ἐδικοὺς κατὰ τὴν μπαλαιὰ συνήθεια ...²⁵¹. Η παραπά-

247. Πρβλ. σχετ. Βισβίξης, Ναξιακά νοταριακά έγγραφα, σ. 141 σημ. 4, όπου σε προικοσύμφωνο του έτους 1539 (αρ. 26), αναφέρεται ότι το δικαίωμα αυτό της χήρας ήταν σύμφωνο ... μὲ τὴν τάξιν τὰ ὄρδινε τοῦ τόπου.

248. Θέμις, Σγούτα, Ε', 165· βλ. σχετ. Βισβίξης, Τινά περί τῶν νομικῶν ἐθίμων, 233 σημ. 5

249. Για την προίκα ίσχυαν δύο έγγραφοι τύποι α) το αβαντάριον ή ινβεντάριον το οποίο, προκειμένου να ισχύσει ως προικοσύμφωνο έπρεπε να συνταχθεί από νοτάριο ή να εμφανισθεί μετέπειτα σε αυτόν και να καταχωρισθεί στην μάννα της καντζελλαρίας (τα μη ισχύσαντα *Γραπτά Έθιμα της Νάξου* του έτους 1810 θεωρούν περιττή τη σύμπραξη νοταρίου ή την καταχώριση των αβανταρίων στην καντζελλαρία εφόσον τα κατάστιχα της προίκας υπογράφονται από τον προικοδοτούντα και μάρτυρες· βλ. σχετ. Μ. Τουρτόγλου, «Δύο άβαντάρια τοῦ 19ου αἰῶνα από τή Σίφνο», *Μελετήματα Ιστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου*, τ. 3, Αθήνα 2000, σσ. 259-268 β) το προικοσύμφωνο ή προικοχάρτι, το οποίο απαντά σε πληθώρα εγγράφων του κώδικα *Vat. Graec.* 2639 και θεωρείτο κατά την Τουρκοκρατία εθιμικά ως ουσιαστικό στοιχείο της σύμβασης προίκας. Ειδικά για τη σύσταση προίκας απαιτείτο έγγραφος τύπος ενώπιον νοταρίου υπογραφόταν δε από τον προικοδοτούντα και από τους μάρτυρες. Για τις κοντετζιονάδες και μη κοντετζιονάδες προικῶες περιουσίες βλ. σχετ. Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, Η νομική προστασία της γονικής περιουσίας σ. 112 έπ.· βλ. επίσης Βισβίξης, Τινά περί τῶν προικῶν ἐγγράφων, 30, 31.

250. Πρβλ. σχετ. Βισβίξης, Ναξιακά νοταριακά έγγραφα, 139 σχετικά με προικοσύμφωνα των ετών 1538 (αρ. 5 και 6), 1539 (αρ. 27) 1540 (αρ. 40), 1541 (αρ. 70).

251. Βλ. *Vat. Graec.* 2639 αρ. 46 αρ. 47 και αρ. 48, όπου η αδελφή του θανόντος που αποβίωσε άκληρος αξιώνει από την κουνιάδα της δικαίῳ τρόπῳ την περιουσία

νω περίπτωση δεν είναι μοναδική, αφού παρόμοιος όρος απαντά και σε άλλα προικοσύμφωνα του ευρύτερου χώρου, αποδεικνύοντας με τον καλύτερο τρόπο την εφαρμογή της αρχής του γονικού. Η γονική περιουσία επομένως των ατέκνων, εκτός από ένα μικρό της μέρος, έπρεπε απαραιτήτως να περιέλθει στους εξ αίματος συγγενείς του κληρονομούμενου,²⁵² χωρίς να επιτρέπεται στον άτεκνο ούτε η εν ζωή απαλλοτρίωσή της²⁵³.

6) Η παραχώρηση επικαρπίας στην επιζώσα σύζυγο της προικώας περιουσίας του συζύγου όσο αυτή παραμένει σε χηρεία

Σε διαθήκη του έτους 1726 (16 Σεπτεμβρίου 1726, Vat.Graec. 2639 αρ. 36) ο διαθέτης ορίζει ότι ... ανισώς είναι γκαστρωμένη ή αρχόντισσά του όποιο παιδί και αν κάμη ό, τι και αν του εύρίσκεται να είναι του παιδιού του ακόμη λέγει αν ήθελεν κάμει παιδί ή αρχόντισσά του εκ της σαρκός του να είναι του παιδιού του μαζί και ό,τι της εύρίσκεται πράμα αλλιώς και δέν ήθελεν είσται παιδί να είναι της μάνας του ό, τι είναι από δικό του έπειτα λέγει και παραγγέλλει πώς ανισώς και δέν ήθελεν κάμει παιδί ως πότε στέκει ή γυναίκαν του εις την τιμήν του να τρώγη ή γυναίκαν του τὸ ἄμπιτο βιντουάλε και σὰν παντρευθῇ ανισώς ήθελεν ζῇ ή μάνα του να στρέφονται εις τά χέρια της αλλιώς και ήθελεν είσται αποθαμένη να πηγαίνουν εις τὰ χέρια τῶν ἐδικῶν του Σύμφωνα με τις διατάξεις της διαθήκης αυτής στην επιζώσα σύζυγο για όσο διάστημα αυτή παραμένει μετά το θάνατο του διαθέτη στην τιμή του, δηλαδή σε κατάσταση χηρείας, παραχωρείται η επικαρπία του ἄμπιτο βιντουάλε, της συσταθείσας δηλαδή προίκας του συζύγου της. Την επικαρπία αυτή διατηρεί η σύζυγος, εφόσον ζει και παραμένει στην κατάσταση της χηρείας²⁵⁴. Διαφορετικά σε περίπτωση που αυτή ξαναπανδρευθεί εκπίπτει από αυτό το δικαίωμα (ποινή δευτερογαμίας). Την προίκα του διαθέτη κληρονομούν τότε οι εγγύτεροι συγγενείς του²⁵⁵.

του, τὸ ἔχος του. Πρβλ. σχετ. Βισβίξης, Ναξιακά νοταριακά έγγραφα, 143 σχετικά με τη διάκριση της γονικής και επικτήτου περιουσίας. Οι *Assises de Jérusalem* (art. CLXXXIV) και οι Ασσίζαι της Κύπρου (Α, ροή' και Β, ροε') περιέχουν παρόμοια διάταξη για την επίκτητο περιουσία των συζύγων· Α. Beugnot (ed.), *Assises de Jérusalem ou Recueil des ouvrages de jurisprudence composés pendant le XIIIe siècle dans le Royaume de Jérusalem et de Chypre*, τ. 1: *Assises de la haute Cour*, σσ. 9-644· τ. 2: *Assises de la Cour des Bourgeois*, Paris 1841-1843, σ. 535, αρ. 49².

252. Βλ. για τους πλησιέστερους συγγενείς ως κληρονόμους Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, Η νομική προστασία της γονικής περιουσίας σ. 149 έπ.

253. Βισβίξης, Τινά περί τῶν νομικῶν ἐθίμων, 233.

254. Πρβλ. σχετ. Βισβίξης, Ναξιακά νοταριακά έγγραφα, 141.

255. 16 Σεπτεμβρίου 1726, Vat.Graec. 2639 αρ. 36: ... ό,τι είναι από δικό του να είναι της μάνας του.

γ) *Η εγκατάστασή της συζύγου ως «κυράς και νοικοκυράς»*

Στον κώδικα *Vat.Graec.* 2639 δεν υπάρχει διαθήκη, σύμφωνα με την οποία ο διαθέτης εγκαθιστά την επιζώσα σύζυγο *ὡσάν νοικοκυρά* εφ' ὅλης της κληρονομιάς περιουσίας. Οι μόνες αντιστοιχίες εντοπίζονται σε διαθήκη του έτους 1726 (9 Οκτωβρίου 1726, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 37), όπου η διαδέτρια, επειδή ο γιός της έχει πεθάνει ... *ὡσάν νοικοκυρά* εἰς ὅ,τι τῆς εὐρίσκεται ..., εγκαθιστά κληρονόμους της σε ένα χωράφι τον ανηψιό της Μαρκάκη υιό του ανηψιού της Χρυσάκη και σε ένα σπίτι τον ανηψιό της Χρυσάκη πατέρα του Μαρκάκη²⁵⁶. Για τα συγκεκριμένα ακίνητα η διαδέτρια καθορίζει να είναι η νύφη της *κυρία και νοικοκυρά*²⁵⁷, για όσο διάστημα παραμένει σε χηρεία και μόνον όταν ξαναπανδρευτεί να περιέλθουν το χωράφι και το σπίτι στα παραπάνω πρόσωπα που αναφέρονται ονομαστικά στη διαθήκη. Με τη ρήτρα λοιπόν αυτή²⁵⁸ παρέχεται στην επιζώσα νύφη εκτός από την επικαρπία της προίκας του θανόντος συζύγου της προς περαιτέρω ενδεχομένως εξασφάλιση της ιδίας το δικαίωμα διοικήσεως και διαχειρίσεως των παραπάνω ακινήτων για όσο διάστημα παραμένει σε χηρεία. Το γεγονός πάντως ότι η ίδια η διαδέτρια ως *κυρά και νοικοκυρά* εγκαθιστά τους ανηψιούς της ως πλησιέστερους συγγενείς, κληρονόμους στην περιουσία του συζύγου της μας οδηγεί στην υπόθεση ότι είχε καταρτισθεί από τον σύζυγό της κάποια μορφή οικογενειακού κληρονομικού καταπιστεύματος, όπου εγκατάστατος ήταν η σύζυγος (νυν διαδέτρια), με την υποχρέωση να παραδώσει την περιουσία του θανόντος στα τέκνα ως οιονεί καταπιστευματοδόχους,

256. 9 Οκτωβρίου 1726, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 37: ... *να τὸ κάμη ἂν ἔχη χρεία ὡς θέλει καὶ βούλεται ἄλλιωθ να πηγαίνει καὶ αὐτὸ στοῦ υἱοῦ του τοῦ Μαρκάκη ...*

257. Βλ. σχετ. Σ. Φλογαΐτης, «Ἡ ρήτρα *κυρά καὶ οἰκοκυρά* στίς διαθήκες τοῦ ἀρχειοφυλακίου Λευκάδας», *Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Λευκαδικῶν Μελετῶν* 4 (1977), 55· του ιδίου, *Système Vénitien de successions ab intestat et structures familiales dans les îles ioniennes*, [Centre de Recherches d'histoire et de philologie de la IVe section de l'Ecole Pratique des Hautes Études (Hautes Études médiévales et modernes), 45] Genève 1981, σσ. 94-99· πρβλ. σχετ. Τουρτόγλου, Ἡ Νομολογία τῶν Κριτηρίων, δικ. αποφ. αρ. 155, 174· πρβλ. καὶ διαθήκες ἀπὸ τὴν Νάξο: Μηνιάτης αρ. 107, 117, 120, 283, 299, 379, 401, 582, 602, 695, 729, 894 Α. Σιφωνιού-Καράπα, Γ. Ροδολάκης, Λ. Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, «Ο κώδικας του Νοταρίου Νάξου Ιωάννου Μηνιάτη 1680-1689 (ΓΑΚ. 86)», *Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου*, 29-30 (1990).

258. Πρβλ. πωλητήριο του έτους 1741 (5 Ιουνίου 1741, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 44) σύμφωνα με το οποίο, η αρχόντισσα χήρα Σμαράγδα *νοικοκυρά* σε λιβάδι, – που είναι στην κυριότητα του γιού της βάσει διαθήκης εκ πατρός συγγενή του, πωλεί, βάσει προϋπάρχοντος διακανονισμού (σουλφίου) που είχε κατατεθεί στην καντζελλαρία, το παραπάνω αγροτεμάχιο στον Μπαρόν ντε Λαστικ ντε Βιγκουρού προκειμένου να ικανοποιηθούν οι άλλοι κληρονόμοι.

ελλείπει δε αυτών, όπως στην προκειμένη περίπτωση, στους πλησιέστερους συγγενείς²⁵⁹. Ενδιαφέρον είναι ότι στο ίδιο έγγραφο η ρήτρα κυρά και νοικοκυρά, όσον αφορά μεν το κληρονομικό δικαίωμα της νύφης σημαίνει δικαίωμα διοίκησης και διαχείρισης για το διάστημα της χηρείας, όσον αφορά δε την διαδέτρια αποτελεί πλήρη παραχώρηση κληρονομικού δικαιώματος από τον προαποβιώσαντα σύζυγό της.

δ) *Το κρεβατοστρώσι του χήρου συζύγου επί της προίκας της συζύγου*

Σύμφωνα με προικοσύμφωνο του έτους 1536 (21 Μαΐου 1536, *Vat. Graec.* 2639 αρ. 116) προαποβιούσης της συζύγου ο άνδρας edικαιούτο μεν της άλλης μισής επίκτητης περιουσίας, αλλά από την προίκα της συζύγου δεν λάμβανε τίποτε άλλο παρά μόνον το κρεβατοστρώσι²⁶⁰.

ε) *Η υποχρέωση αντικατάστασης της εκποιηθείσης προίκας*

Όπως προκύπτει από διάταξη τελευταίας βούλησης (16 Σεπτεμβρίου 1726, *Vat. Graec.* αρ. 36), καθώς είχε μεσολαβήσει κατά τη διάρκεια του γάμου πώληση του προικώου της συζύγου²⁶¹ (*τὰ σπίτια τῆς ἀρχόντισσας διὰ ρεάλια 40*), για ανάγκες ή δαπάνες που ενδεχομένως βάρυναν το σύζυγο, ο σύζυγος υποχρεώθηκε να αντικαταστήσει το πωληθέν προικώο ακίνητο της συζύγου του με άλλο από τη δική του προίκα ή και από το μερίδιο του επί της επίκτητης: ... *ἀπὸ τὸ πρᾶμα του εἰς τὸ πουργιό της ...* επιπλέον δε και με μετρητά: ... *καὶ αὐτὰ νὰ τὰ ρεφαριστῇ ἡ ἀρχόντισσά του ἀπὸ τὸ πρᾶμα του ...*. Είναι λοιπόν προφανές ότι η προίκα της συζύγου πρέπει να παραμείνει ακέραιη και τυχόν απώλειες να αντικατασταθούν από περιουσιακά στοιχεία του συζύγου.

6. Ψυχικά

Πρόκειται για περιουσιακά στοιχεία που δίνονται σε ιερέα ή αφιερώνονται σε εκκλησία υπέρ ψυχικής σωτηρίας του διαδέτη, της συζύγου του ακόμη και των γονέων του. Διαφέρει από τη διαθήκη από το σκοπό του και από την εν ζωή μεταβίβαση της κυριότητας²⁶².

259. Βλ. σχετ. Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, Η νομική προστασία της γονικής περιουσίας, σ. 200 σημ. 226.

260. 21 Μαΐου 1536, *Vat. Graec.* 2639 αρ. 116: ... *καὶ ἤθελεν συνέβη θάνατος εἰς τὴν γυναῖκα ὁ ἄνδρας νὰ ἐπάρῃ ἕναν κρεβατοστρώσι καὶ κατὰ τὴν κουντεντζιού του νὰ πάγῃ τὴν ὁδὸν του χωρὶς κληρονομία εἰς τὰ πράγματα ...*: πρβλ. σχετ. Βισβίξης, Ναξιακά νοταριακά έγγραφα, σ. 142 σύμφωνα με τον οποίο ο σύζυγος λαμβάνει το κρεβατοστρώσι κατὰ τὴν ὁζάντζαν τὴν ρωμείικην [προικοσύμφωνον του 1539 (αρ. 26)]. Βλ. επίσης σχετ. Ξ. Αντωνιάδης «Τό κρεβατοστρώσι: Συμβολή στήν ἔρευνα τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος τοῦ ἐπιζώντος συζύγου στήν τουρκοκρατούμενη Σκύρο», *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν* 26 (1984-85), 73-124.

261. Πρβλ. σχετ. Βισβίξης, Ναξιακά νοταριακά έγγραφα, σ. 143 έγγραφο (αρ. 59) του 1540 και έγγρ. (αρ. 61) του 1541.

262. Βλ. *Vat. Graec.* 2639 αρ. 108 ([8] Μαρτίου 1482), αρ. 112 (14 Σεπτεμβρίου 1503), αρ. 138 (14 Απριλίου 1576), αρ. 140 (22 Φεβρουαρίου 1580).

Στον κώδικα βέβαια εμπεριέχεται και μία σειρά πράξεων που αφορούν ποικίλα θέματα. Ενδεικτικά αναφέρονται: Ο διορισμός εκτελεστού διαθήκης του έτους 1537 (21 Φεβρουαρίου, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 117): *ἀφήνω διὰ ἐπίτροπόν μου καὶ καθολικόν μου κουμμεσσάριον τζενεραλμέντε ἔτις ἀψέντε ὡς σὰν καὶ πρεζέντε τὸν κύρ Γεωργιλή Γοργογύρην, στον οποίο ο διαθέτης δίδει εξουσία ὡς σὰν τὸ ἴδιον μου κορμὶν ποιήσει γυρεύει ἐρευνᾶ ζητᾶ λαμβάνει καὶ διορθώνει.* Στο έγγραφο αυτό η εξουσία του εκτελεστή διαθήκης αφορά κατά πάσα πιθανότητα την τήρηση των όρων της διαθήκης, τη συμβιβαστική επίλυση διαφωνιών τυχόν μεταξύ των συγκληρονόμων, των οποίων ο εκτελεστής καθίσταται οιονεί σύμβουλος²⁶³. Κωδίκελλος του έτους 1748 (1 Ιανουαρίου 1748, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 65) αναφέρει ανάμεσα στα άλλα ανάκληση πληρεξουσιότητας και διορισμό νέου πληρεξουσίου. Με πληρεξούσιο έγγραφο του 1714 (29 Οκτωβρίου 1714, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 15) ανατρέπεται εικονική πώληση από τον ίδιο τον ενδιαφερόμενο, ο οποίος καθορίζει ότι ... *τὸ χοτζέτι δὲν ἔχει καμμίας λογιῆς δύναμη ... καὶ δὲν ἀξίζει τίποτε...* . Έγγραφο του έτους 1711 (8 Οκτωβρίου 1711, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 6) αφορά παραίτηση από κληρονομικά δικαιώματα θυγατέρας που παντρεύεται Τούρκο και μισεύει στα μέρη της Τουρκίας έναντι χρηματικού ποσού ώστε εις το μέλλον να μην μπορεί να διεκδικήσει κανένα πράγμα ούτε κληρονομίαν ούτε πατρικὲς ούτε μητρικὲς ούτε ἀπὸ κανέναν ἄλλον ἐδικόν. Έγγραφο του έτους 1732 (29 Ιουνίου 1732, *Vat.Graec.* 2639 αρ. 40) αφορά πρετέστο, δηλαδή διαμαρτυρία η οποία κατατίθεται στην καντζελλαρία προς διαφύλαξιν των δικαιωμάτων υιών που εκδιώχθησαν από την πατρική εστία, προκειμένου αυτοί να μπορέσουν να διεκδικήσουν στο μέλλον την προικῶα περιουσία της μητέρας τους.

Με βάση τα παραπάνω στοιχεία οι πράξεις που εμπεριέχονται στον κώδικα *Vat.Graec.* 2639 παρουσιάζουν όχι μόνον ιδιαίτερο ενδιαφέρον από ιστορική άποψη αφού καλύπτουν τρεις διαφορετικές περιόδους της Ναξιακής Ιστορίας, αλλά αναδεικνύουν με τον καλύτερο τρόπο τη διαχρονικότητα του εφαρμοζόμενου δικαίου παρά την εναλλαγή των εννόμων τάξεων. Παρόλο δηλαδή τη διαφορετική κάθε φορά σχέση μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνωμένων σε διοικητικό επίπεδο, οι νομικοί κανόνες που καθορίζουν τις ανθρώπινες συμπεριφορές παραμένουν σταθεροί, προσλαμβάνοντας τα στοιχεία εκείνα μόνο που είναι κάθε φορά απαραίτητα για την προσαρμογή του δικαίου στην τρέχουσα πραγματικότητα.

263. Πρβλ. σχετ. Βισβίτζης, Ναξιακά νοταριακά έγγραφα, 146 διαθήκη του έτους 1540 (έγγρ. αρ. 38).